

PAPER DETAILS

TITLE: Kurulusundan Günümüze Türkiye'nin Kelâm Birikimi: Ankara Ilahiyat  rneđi

AUTHORS: Rabiye  ETIN

PAGES: 397-431

ORIGINAL PDF URL: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1347454>

ARAŞTIRMA MAKALESİ / RESEARCH ARTICLE

KURULUŞUNDAN GÜNÜMÜZE TÜRKİYE’NİN KELÂM BİRİKİMİ: ANKARA İLAHİYAT ÖRNEĞİ

Rabiye ÇETİN
Doç. Dr., Ankara Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Ankara
Associate Professor, Ankara University, Faculty of Theology, Ankara/Turkey
rgecdogan@gmail.com
orcid.org/0000-0002-4706-0022
ror.org/01wntqw50

Öz

Bu makale Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi’nin kuruluşundan günümüze Kelâm Anabilim Dalı’nı; kuruluşu, akademik yapılanması, felsefesi, ulusal ve uluslararası düzeyde dinî düşünceye katkısı çerçevesinde ele almaktadır. Çalışmada öncelikle 1900’lü yılların başından Cumhuriyet dönemine uzanan süreçte Türkiye’deki yüksek din öğretimi hakkında bilgi verilmiş, bu öğretim içinde kelâm ilminin yeri genel olarak tespit edilmeye çalışılmıştır. Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi’nin kurulduğu 1949 yılından günümüze kadar kelâm alanına ilişkin süreç ise iki tarihsel dönem üzerinden incelenmiştir. Bu dönemlerden ilki, İlahiyat Fakültesi’nin kuruluşunda İslâm Dini ve Mezhepleri Tarihi Kürsüsü altında bir ders olarak okutulmasından ayrı bir kürsüye dönüştüğü 1974 yılına kadar olan süreç ve 1974 yılından günümüze kadar yaşanan süreçtir. Bu çerçevede fakültenin kuruluşundan günümüze kelâm alanın tarihsel seyri; akademik kadroda yer alan öğretim üyeleri, ders içerikleri, akademik zihniyet, yapılan çalışmalar, çalışılan tezler üzerinden ele alınmıştır. Çalışmada tarihsel seyrin tespitinde öğretim üyelerinin özlük dosyaları, ders içeriklerinin belirlenmesinde ise özel olarak hazırlanan ders notları ve alan akademisyenlerinin eserleri temel kaynak olarak kullanılmıştır.

3 Mart 1924 tarihinde kabul edilen Tevhid-i Tedrisat Kanunu uyarınca kapatılan medreselerin yerine batılı tarzda kurulan İstanbul Dârülfünun’unu bünyesinde açılan İlahiyat Fakültesi’nde yüksek din öğretimi sürdürülmüştür. 1933 yılında öğrenci azlığı sebebiyle söz konusu fakülte kapanmıştır. Kasım 1949 yılında eğitim-öğretim faaliyetine başlayan Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi açılıncaya kadar geçen 16 yıl boyunca Türkiye’de yüksek din öğretimi yapılmamıştır. Bu süre zarfında, din alanında yetişmiş uzmanlara duyulan ihtiyaç gün yüzüne çıkmıştır. Bu ihtiyacı karşılamak amacıyla Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi açılmıştır. Yeni açılan fakültede ilahiyat alanına ilişkin disiplinlerin öğretiminin yanı sıra felsefe, psikoloji, sosyoloji, yabancı diller vb. ilimlerin öğretimi de yapılarak çok yönlü bir birikime ve bakış açısına sahip ilahiyatçıların yetiştirilmesi amaçlanmıştır. Bu amaca binaen açılan fakültenin akademik yapılanmasında yer alan kürsülerden biri de İslam Dini ve Mezhepleri Tarihi Kürsüsü’dür Akademik yapılanmanın kürsü sistemine göre düzenlendiği Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesinde Kelâm ilmi, 1974 yılına kadar İslâm Dini ve Mezhepleri Tarihi Kürsüsü bünyesinde bir ders olarak okutulmuştur. Bu kürsü bünyesinde İslam dini esasları, İslam mezhepleri tarihi ve kelâm derslerinin öğretimi yapılmıştır. Kürsünün ilk hocası Prof. Dr. Yusuf Ziya Yörükân’dır. Süreç içerisinde akademik kadroda değişiklikler olsa da 1974 yılına kadar kelâm alanına katkı sağlayan önemli isimlerden biri de Muhammed Tavî et-Tancî’dir. Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kelâm disiplinin bilimsel hüviyetini kazanmasında ve geliştirmesinde Yörükân ve Tancî’nin katkıları dikkate değer niteliktedir. Bu bilim insanları kendi çalışmalarıyla kelâm alanına, yöntem ve içerik açısından önemli katkılar sundukları gibi kendilerinden

sonra bu alanda çalışacak bilim insanlarının yetişmesini de sağlamışlardır. Zira Kelam Kürsü'sünün/Anabilim Dalı'nın kurucusu olan Hüseyin Atay'ın doktora danışmanı M. Tavî et-Tancî'dir. 1974 yılında Hüseyin Atay'ın Profesör olması ile birlikte kelâm dersi, İslâm Dini ve Mezhepleri Kürsüsünden ayrılarak bağımsız bir kürsü hüviyetini kazanmıştır. Kelâmın bir dersten kürsüye dönüşme sürecinin mimarı Prof. Dr. Hüseyin Atay'dır. Atay'ın çabaları ile kelâmcılık, Türkiye'de bir akademik disiplinin üyesi olmaktan daha ziyade kimliğe dönüşmüştür. Bu süreçte Atay, alana ilişkin önemli çalışmaların yanı sıra üretilen bilimsel dini bilginin halka ulaştırılması amacıyla ciddi gayret göstermiştir. Bu çabasının dikkate değer sonuçlarından biri 1982 yasasıyla ilk ve orta dereceli okullarda din derslerinin zorunlu hale getirilmesidir.

Yörükân, Tancî, Atay ve yetiştirdikleri akademisyenler Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kelam Anabilim Dalı'nda yaptıkları çalışmalarda; Kur'an ve akıl vurgusu, eleştirel düşüncenin ilahiyat alanı için önemi, insan merkezli kelam düşüncesi, güncel problemlere çözüm üretme çabası, Mu'tezile ve Mâtürîdîlik üzerine yapılan araştırmalar, klasik kelâm birikiminin günümüze kazandırılması amacıyla yapılan tahkik ve tercüme faaliyetleri ön plana çıkmaktadır. Bu çerçevede yapılan bilimsel çalışmaların özünde dini düşüncenin tahlilinde ilahi olanla insani olan arasındaki ayrımın doğru tespit edilmesinin önemine işaret edilmektedir. Ayrıca insana, yaşamının anlamı ve değerine ilişkin bir perspektif kazandırılması amaçlanmaktadır. İnsan merkezli kelam anlayışının sistematik bir biçimde birey, sorumluluk ve ahlak temelinde ele alındığı Kelâm Anabilim Dalı'nda, kelâm ilmi sadece soyut kurgulardan ibaret olan bir düşünce sistemi olarak değil, çevremizde ve dünyada olup bitenlere ilişkin bir bakış açısı geliştirme ve kazandırma işlevine sahip bir disiplin olarak yapılandırılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kelâm, Türkiye'de dinî düşünce, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Kelâm Anabilim Dalı, Öncü kelâmcılar, Geleneğin tahlil ve tenkidi, Akademik katkı.

KALAM CORPUS OF TURKEY FROM BEGINNING UNTIL NOW: THE CASE OF ANKARA DIVINITY SCHOOL

Abstract

The present article discusses the Department of Kalam, its foundation, academic structuring, philosophy, and contribution to religious thought at the national and international level since the establishment of Ankara University Faculty of Divinity. The process regarding the field of Kalam since the establishment of Ankara University Faculty of Divinity in 1949 has been studied over two historical periods. The first is the period from its being taught as a course under the Chair of the History of Islam and Sects during the establishment of the Faculty of Divinity to 1974 when it turned into an independent chair, and the second is the process from 1974 to the present.

Higher religious education was continued in the Faculty of Theology, established under the Istanbul Dârülfünûn, which was constructed in the western style instead of the madrasahs that were closed in accordance with the Law of Unification of Education (Tawhid Tadrisât) adopted on March 3, 1924. The faculty in question was closed in 1933 due to the shortage of students. Until Ankara University Faculty of Theology, which started its teaching activities in November 1949, was opened, there was no higher religious education for 16 years in Turkey. During this time, the need for experts trained in the field of religion emerged. In order to meet this need, Ankara University Faculty of Theology was opened. In the newly opened faculty, it is aimed to train theologians with versatile knowledge and perspective by teaching philosophy, psychology, sociology, foreign languages, as well as teaching disciplines related to the field of theology. One of the chairs in the faculty's academic structure opened for this purpose was the chair of History of Islam and Sects. In Ankara University Faculty of Theology, where the academic structuring was organized according to the chair system, the science of Kalam was taught as a course within the Chair of the History of Islam and Sects until 1974. Within this chair, the teachings of Principles of Islam, the history of Islamic sects, and Kalam lessons were carried out. The first instructor of the chair was Prof. Yusuf Ziya Yörükân. Although there were changes in the academic staff during the process, one of the important names that contributed to the field of kalam until 1974 was Muhammad Tavî al-Tanji. These scholars not only made significant contributions to the field of Kalam in terms of method and content with their own studies but also taught scholars to work in this field after them. The doctoral advisor of Hüseyin Atay, who is the founder of the Kalam Chair/Department, is M. Tavî al-Tancî. In 1974, when

HüseyinAtay became a professor, the Kalam course was separated from the Chair of Islam and Sects and gained the status of an independent chair. HüseyinAtay is the architect of the transformation of Kalam from a lecture to a chair. As a result of Atay's efforts, being a theologian in Turkey has turned into an identity rather than being a member of an academic discipline.

In the studies carried out by Yörükân, Tancî, Atay and the academicians taught by them in Ankara University Faculty of Theology Department of Kalam, the emphasis on the Quran and reason, the importance of critical thinking in the field of theology, the human-centered theological thought, the effort to find solutions to current problems, the researches on Mu'tazila and Maturidism, the study and translation activities that are carried out to bring the classical theology to the present day come to the fore. In the essence of academic studies conducted within this framework, the importance of correctly determining the distinction between the divine and human in the analysis of religious thought is emphasized. In addition, it is aimed to give a perspective on the meaning and value of human life. In the Department of Kalam, where the human-centered understanding of kalam is systematically dealt with on the basis of individual, responsibility, and morality, the science of kalam is structured not only as a system of thought consisting of abstract fictions but a discipline that has the function of developing and gaining a perspective on what is happening around us and in the World.

Keywords: Kalam, Religious thought in Turkey, Ankara University Faculty of Divinity, Department of Kalam, Pioneer theologian, Analysis and criticism of tradition, Academic contribution.

Atıf / Cite as: Çetin, Rabiye. "Kuruluşundan Günümüze Türkiye'nin Kelâm Birikimi: Ankara İlahiyat Örneği". *Kader* 18/2 (Aralık 2020): 397-431. <https://doi.org/10.18317/kaderdergi.811262>

Giriş

İslâm düşüncesinin kurucu disiplinlerinden biri olan kelâm ilmi, Hz. Peygamber'in vefatı sonrası Müslümanların karşılaştıkları iman ve ahlaka taalluk eden problemlere entelektüel ve teorik düzeyde çözüm üretme ihtiyacına bağlı olarak ortaya çıkmıştır. İslâm dininin kurucu metni olan vahyi anlama ve buna bağlı olarak bir dünya görüşü üretme çabası sonucunda hicri 2. asırda tedvin edilmeye başlayan kelâm, bizzat Müslümanlar tarafından kurulan ve geliştirilen orijinal bir disiplindir. Tarihsel süreçte eğitim-öğretim faaliyetleri içinde önemli bir yeri olan kelâm ilmi, her dönemde, temel düzeyde inanç esaslarının öğretiminin yapıldığı akâid, ihtisas düzeyinde ise varlık, bilgi ve ilahiyat vb. konuların ele alındığı kelâm üst başlığı altında okutulmuştur. Muhtelif dönemlerde farklı içerik ve materyallerle eğitimi yapılan kelâm ilminin içeriğinin güncellenmesine yönelik ihtiyaç özellikle 19. yüzyılda dillendirilmiş ve bu yönde çabalar sarf edilmiştir. Zira bu dönemde başta Osmanlı Devleti olmak üzere Müslüman toplumlar, Batı karşısında üstünlüğünü kaybetmiş ve bu durumun üstesinden gelmek adına yenilenme arayışı sürecine girmişlerdir. Batı'da Aydınlanma ile birlikte ortaya çıkan Materyalizm, Darwinizm, Pozitivizm ve Panteizm gibi düşünce akımlarının Osmanlı toplumuna etki etmesiyle birlikte, bu akımların Tanrı, din, nübüvvet, ahiret gibi dinin temel savları ile çelişen ve bu savların bilgisel temelini ve değerini reddeden iddiaları, kelâm ilminin yenilenmesine duyulan ihtiyacın daha fazla gün yüzüne çıkmasına neden

olmuştur. Bu amaçla yapılan Yeni İlm-i Kelâm çalışmalarının, İslâm düşüncesinin yenilenmesi çabaları arasında ayrı bir önemi vardır.¹

Osmanlı'da yaşamın her alanında topyekûn yenilenme sürecinin resmi başlangıcı olarak tarihlendirebileceğimiz Tanzimat Fermanı'nın ilanı ve devamındaki süreçte, en önemli ıslahat alanlarından biri eğitim olmuştur. Bu dönemde Batılı tarzda pek çok okul açılmış ve yüksek din eğitimi de bu durumdan etkilenmiştir. Resmî açılışı 31 Ağustos 1900 tarihinde yapılan Dârülfünûn-ı Şâhâne'deki Ulûm-i Âliye-i Dîniyye Şubesi, 18 Ekim 1914 tarihinde kapatılışına kadar, Batı tarzında açılan bir eğitim kurumu bünyesinde, yüksek din eğitimi veren bir yapı olarak varlığını sürdürmüştür.² Kapatılışının ardından 3 Mart 1924 tarihindeki Tevhid-i Tedrisat Kanunu'na kadar geçen süreci ise, yüksek din eğitimi açısından iki dönemde incelemek mümkündür. Bunlardan ilki 1914-1918 yılları arasında I. Abdülhamid Medresesi'ndeki Medresetü'l-Mütehassısîn'de yürütülen din öğretimi faaliyeti diğeri ise 1918-1924 yılları arasında Süleymaniye Medresesi'nde yürütülen din öğretimi faaliyetidir.³ Cumhuriyet dönemine gelindiğinde yüksek din öğretiminin, Tevhid-i Tedrisat Kanunu'yla düzenlendiği, medreselerin kaldırılarak yerine İstanbul Dârülfünun'una bağlı bir İlahiyat Fakültesi açıldığı görülmektedir. Açılan fakültede okutulan derslerden birisi de Kelâm Tarihi'dir. Söz konusu ders, 1933 yılında öğrenci azlığı gerekçe gösterilerek fakültenin kapatılmasına kadar Şerafeddin Yaltkaya ve İzmirli İsmail Hakkı tarafında okutulmuştur.⁴

Dârülfünun kapatıldıktan sonra yerine kurulan İstanbul Üniversitesi bünyesinde İlahiyat Fakültesi yer almamıştır. Ancak Edebiyat Fakültesi'ne bağlı ve sadece araştırma yapılması amacıyla İslâm Tedkikleri Enstitüsü kurulmuş, müdürlüğüne ise Şerafeddin Yaltkaya atanmıştır. Dârülfünun İlahiyat Fakültesi hocalarından bir kısmı, enstitünün 1941 yılında kapatılışına kadar burada görev yapmışlardır.⁵ Dârülfünun İlahiyat Fakültesi'nin kapatıldığı 1933 yılı ile Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nin açıldığı Kasım 1949 yılları arasında yükseköğretimde din öğretimi yapan bir fakülte yer almamıştır.

Din öğretimi alanındaki eksikliği gidermek amacıyla 4 Haziran 1949 yılında dönemin hükümeti tarafından meclise Ankara Üniversitesi bünyesinde İlahiyat Fakültesi açılmasına yönelik bir kanun teklifi sunulmuştur. Bu kanun teklifinde, açılması amaçlanan İlahiyat Fakültesi'nin işlevi şu şekilde ifade edilmiştir:

“Din meselelerin sağlam ve ilmi esaslara göre incelenmesini mümkün kılmak, mesleki bilgisi kuvvetli ve düşüncesinde ihâtalı din adamları yetiştirilmesi için lüzumlu şartları sağlamak

¹ Ayrıntılı bilgi için bk. Rabiye Çetin, “Tanzimattan Günümüze Kelâm'ı Yenileme Çalışmaları I”, *Dini Araştırmalar* 16/42 (Ocak-Haziran 2013), 9-38.

² Ekmeleddin İhsanoğlu, “Dârülfünun”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 8/524.

³ Mübahat S. Kütükoğlu, XX. *Asra Erişen İstanbul Medreseleri* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2000), 14-17.

⁴ Mehmet Ali Ayni, *Darü'l-Fünûn Tarihi* (İstanbul: Yeni Matbaa, 1927), 60.

⁵ Mahmut Kaya, “İslâm Tedkikleri Enstitüsü”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 23/56; Halis Ayhan, *Türkiye'de Din Eğitimi*, (İstanbul: Dem Yayınları, 2014), 64-68.

maksadıyla memleketimizde de garptaki örneklerine benzer bir ilahiyat fakültesinin kurulması kararlaştırmıştır...”⁶

Bu amaçla kurulan fakültede okutulması gereken dersler 3 Eylül 1949 tarih 394 numaralı senato kararınca temel ve yardımcı dersler olmak üzere şu şekilde planlanmıştır:⁷

- 1 - Dinler Tarihi(Mukayeseli)
- 2 - İslâm Dini ve Mezhepler Tarihi
- 3 - Din Felsefesi
- 4 - İslâm Felsefesi
- 5 - İslâm Doktrini (Kaynakları: Kur'an, Hadis vs.)
- 6 - Psikoloji ve Ahlak

Yardımcı Dersler

- İslâm Sanatı
- İslâm Hukuku
- Türkçe Dinî Metinler
- Arapça
- Farsça
- Yabancı dil

Fakültede okutulacak derslerin genel çerçevesini belirleyen listede çok az dersin ismine yer verilmiştir. Zira İstanbul Darülfünun İlahiyat Fakültesi'nde “tefsir ve tefsir tarihi, hadis ve hadis tarihi, fıkıh tarihi, içtimaiyât, ahlâk, din-i İslâm tarihi, Arap edebiyatı, felsefi din, kelâm tarihi, İslâm feylosofları, tasavvuf tarihi, felsefe tarihi, İslâm bediiyatı, hali hazırda İslâm mezhepleri, akvâm-ı İslâmiyye etnoğrafyası, Türk tarihi dinisi, tarihi edyân”⁸ dersleri okutulmuştur. Bu liste ile yeni kurulan fakültenin ders listesi kıyaslandığında çerçeve programda çok az dersin yer aldığı ancak bu programda yer verilmeyen kelâm, tefsir, fıkıh ve bu ilimlerin tarihinin okutulduğu dersler bir grup halinde, hazırlanan müfredata eklenmiştir. Temel ve yardımcı dersler şeklinde planlanan ders gruplarının hangi dersleri içerdiğini 1951-1952 öğretim programından takip etmek mümkündür. Buna göre 1. sınıfta, daha sonraki yıllarda öğretimi yapılacak olan temel ilahiyat derslerinin kaynak dilleri olan Arapça ve Farsça öğretimi esas alınmış, bunun yanında Almanca-Fransızca veya İngilizce gibi Batı dilleri de öğretilmiştir. İlahiyat öğretimine giriş dersi olarak nitelendirebileceğimiz İslâm dini esasları dersi de bu programda yer almıştır. Diğer 3 yılda ise günümüzde Temel İslâm Bilimleri, Felsefe ve Din

⁶ TBMM Tutanak Dergisi, Dönem VIII (101. Birleşim /4 Haziran 1949), Cilt:20, Toplantı 3, 279. <https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d08/c020/tbmm08020101.pdf>, erişim tarihi: 08.10.2020.

⁷ Eyüp Baş, “Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nin Açılış Süreci”, *Türkiye'nin İlahiyat Birikim Ankara İlahiyat'ın 70 Yılı (1949-2019)*, ed. Eyüp Baş vd. (Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınlar, 2019), 54-55.

⁸ *Darülfünun Talimatnamesi* (İstanbul: Bürhaneddin Matbaası1932), 6.

Bilimleri, İslâm Tarihi ve Sanatları bölümleri altında yer alan bilim dallarının her birine programda yer verilmiştir.⁹

Fakültenin kuruluşundan 1981 yılında düzenlenen Yükseköğretim Kanunu’na kadar akademik yapılanma kürsü sistemi üzerinden planlanmıştır. Bu çerçevede fakültenin öğretim programında yer alan derslerin her biri mevcut kürsülerin altında verilmiştir. Kuruluş aşamasında fakülte akademik yapılanmasında ayrı bir kürsü olarak yer almayan kelâm, İslâm Dini ve Mezhepleri Tarihi Kürsüsü altında bir ders olarak okutulmuştur.

Kelâm öğretiminin Cumhuriyet döneminde geçirdiği değişim ve dönüşümün daha iyi anlaşılması açısından din öğretiminin Cumhuriyet dönemindeki serencamı hakkında genel bir portre çizilmiştir. Bununla birlikte çalışmanın özünü, kuruluşundan günümüze Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi bünyesindeki kelâm öğretiminin tarihsel seyri teşkil etmektedir. Bu çerçevede konu, kelâm dersinin müfredattaki yeri, ders içeriği ve okutulan kitaplar, dersi veren öğretim üyeleri ile alanın akademik katkıları üzerinden irdelenmiştir. Bunun yanı sıra Kelâm Anabilim Dalı’nın fakülte akademik yapılanmasındaki yeri de tespit edilmiştir. Kelâm Anabilim Dalı’nın dinî düşünceye katkısı; yazılan telif, tercüme ve tahkik eserler, tezler ve öğrenci yetiştirme sürecine katkıları bakımından değerlendirilmiştir. Bu bilgilerin ortaya konulması ve değerlendirilmesi açısından çalışmada hem betimsel hem de metin analizine dayalı değerlendirmeyi esas alan bir yöntem kullanılmıştır. Bu amaçla fakülte yönetim kurulu belgeleri, personel özlük dosyaları ve tarihsel sürece ilişkin tüm tarihi belge ve biyografik-otobiyografik eserlere müracaat edilmiştir.

1. 1949’dan 1974’e: İslâm Dini ve Mezhepler Tarihi Kürsüsü İçinde Bir Ders Olarak Kelâm

Kürsünün ilk profesörü, 21 Kasım 1949 tarihinde Diyanet İşleri Başkanlığı Müşavere Kurulu üyeliğinden İlahiyat Fakültesi İslâm Dini ve Mezhepleri Tarihi profesörlüğüne atanan Yusuf Ziya Yörükân’dır. Yörükân, İslâm Dini ve Mezhepleri Tarihi Kürsüsü’ne bağlı olarak okutulması kararlaştırılan kelâm dersinin ilk hocasıdır.¹⁰ 1949-1953 yılları arasında kelâm dersini okutan Yörükân’ın ders yükünü azaltmak ve öğretim üyesi kadrosunu zenginleştirmek amacıyla fakülte dışından görevlendirmeler yapılmıştır. Bu amaçla 4.03.1953 tarihinde alınan profesörler kurulu kararıyla Hasan Hüsnü Lostar¹¹ kelâm dersi

⁹ Cemal Tosun, “Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi’nde Akademik Yapılanma ve Öğretim Programları Gelişimi (1949-2019)”, *Türkiye’nin İlahiyat Birikim Ankara İlahiyat’ın 70 Yılı (1949-2019)*, ed. Eyüp Baş vd. (Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınlar, 2019), 90.

¹⁰ Hilmi Ziya Ülken, “Yusuf Ziya Yörükân”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* III/1-2, (1954), 90; Münir Koştaş, “Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 31/Fakültenin Kuruluşunun 40. Yılı Özel Sayısı (1989), 11.

¹¹ 1808 yılında Hopa’da dünyaya gelen Hasan Hüsnü Lostar, Süleymaniye Medresesi’nden ve Medresetü’l-Kuzât’dan mezun olmuştur. Meşihat-ı İslâmiye Ders Vekâleti’nce Dersiâmlık payesi verilen Lostar, 1921-1949 yılları arasında çeşitli görevlerde bulunmuştur. 11 Ağustos 1949’da Diyanet İşleri Başkanlığı teşkilatına başkan yardımcısı olarak atanmıştır. Bu görevde iken 21 Ağustos 1952’de emekli olmuştur. *Diyanet İşleri Başkanlığı Biyografik Teşkilat Albümü 1924-1989*, (Ankara: y.y., 1989), 35.

öğretim görevliliği kadrosuna atanarak bu dersi okutmuştur.¹² İncelenen profesörler kurulu kararlarından Lostar'ın kısa bir süre fakültede kelâm dersi verdiği anlaşılmaktadır. Zira 2.12.1953 tarihli toplantıda Lostar'ın fakülteden ayrıldığı ve bu toplantıda alınan 86 sayılı kararla kelâm derslerini vermek üzere İsmail Ezherli'nin¹³ öğretim görevliliğine atandığı tespit edilmiştir.

Fakültenin akademik açıdan güçlendirilmesi amacıyla açılan kelâm dersi asistanlık kadrosuna 1952 yılında Lütfü Doğan atanmıştır. Doğan, Hilmi Ziya Ülken'in danışmanlığında “*en-Nizâm fî Usulî'd-Dîn ve Eş'ari Ekolü*”¹⁴ başlıklı tezi ile doktorasını tamamlamıştır. Doktorası bitmeden Diyanet İşleri Başkanlığı'na geçen Lütfü Doğan Ankara müftülüğü görevine başlayarak kelâm alanındaki akademik görevini bırakmıştır.¹⁵

Yusuf Ziya Yörükân'ın 1954 yılında vefatı ve ders vermek üzere kısa süreliğine atanan öğretim görevlileri ile dersin öğretiminin yapılmasında yaşanan zorluklar kelâm alanında ders verecek hoca ihtiyacı konusundaki sıkıntıyı gün yüzüne çıkarmıştır. Bu ihtiyacı karşılamak amacıyla 5.10.1954 tarihinde Zafer Gazetesi'nde fakültede ilk kez kelâm dersi için öğretim görevlisi ilanına çıkıldığı görülmektedir. Ankara Üniversitesi Zât İşleri Müdürlüğü'nün gönderdiği 27.12.1954 tarih ve 31-1094/2963 sayılı yazı ile doçent kadrosuna naklen tayin edilen Nafiz Danışman, 10.01.1955 tarihinde fakültedeki görevine başlamıştır. Özlük dosyasındaki bilgilerden hareketle Danışman'ın 1955-1956 eğitim-öğretim yılından başlayarak fakülteden ayrıldığı 1.12.1960 yılına kadar III. sınıf kelâm dersini okuttuğu tespit edilmiştir.¹⁶

İslâm Dini ve Mezhepleri Tarihi Kürsüsü bünyesinde kelâm ile birlikte okutulan derslerden biri de İslâm dini esasları dersidir. 1949-1952 yılları arasında kürsünün ilk ve tek öğretim üyesi olan Yörükân, İslâm dini esasları dersini de okutmuştur. 1952 yılında

¹² Söz konusu bilgiye Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi kurul defterlerinin taranması sonucu ulaşılmıştır. 4.03.1953 tarihinde gerçekleştirilen profesörler kurulu toplantısında aynı tarih ve 12 sayılı kararla H. Hüsnü Lostar, kelâm dersini okutmakla görevlendirilmiştir.

¹³ İsmail Ezherli, 1906 yılında günümüzde Bulgaristan sınırları içinde yer alan Omurtak kazasının Otibel köyünde doğmuştur. 1940 yılında Ezher Üniversitesi'nin Şeriat Fakültesi'nden mezun olan Ezherli, 1941-1949 yılları arasında Şumnu'daki Medresetu'n-Nüvvab'da müderrislik yapmıştır. 1950-1957 yılları arasında Diyanet İşleri Başkanlığı Müşavere ve Dini Eserleri İnceleme Kurulu memurluğu, aynı kurulda mümeyyizlik ve kurul üye yardımcılığı görevlerini ifa etmiştir. 1958 yılında profesörler kurulu kararı ile Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Arapça okutmanlığı görevine tayin edilmiştir. 1966 yılında Din İşleri Yüksek Kurulu üyeliği görevinde de bulunan Ezherli 26 Temmuz 1976 tarihinde vefat etmiştir. *Diyanet İşleri Başkanlığı Biyografik Teşkilat Albümü 1924-1989*, 81.

¹⁴ Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi tez salonunda bulunan ve 297.481. DOĞ.A yerel yer numarasıyla kayıtlı olan tezin künyesinde tez danışmanının Hilmi Ziya Ülken olduğu bilgisi yer almaktadır.

¹⁵ Lütfü Doğan'ın 31.01.1956 tarihinde doktora tez süresinin bitmesi ve bu süre içerisinde doktora tezini tamamlayamaması nedeniyle kelâm asistanlığından ilişkisi kesilmiştir. Söz konusu bilgi, Lütfü Doğan'ın özlük dosyasındaki 31.01.1956 tarihli belgeye dayanmaktadır.

¹⁶ Söz konusu bilgiye Nafiz Danışman'ın özlük dosyasında, Dekan Or. Prof. Sabri Şakir Ansay'ın öğretim görevlisi Nafiz Danışman'a girdiği derslere ilişkin sınav gün ve saatlerini bildiren 1.10.1955 tarih 824 sayılı yazı, 23.05.1956 tarih ve 455 sayılı yazı, 510.1956 tarih 804 sayılı yazı ve 1.6.1957 tarih 576 sayılı yazı gibi görevlendirme yazılarına binaen ulaşılmıştır.

Kemal Edip Kürkçüoğlu, İslâm dini esasları dersi öğretim görevliliğine atanmıştır.¹⁷ Dersi okuttuğu ilk dönem, ders saati-müfredat uyumsuzluğuna dikkat çeken Kürkçüoğlu, I. sınıfta haftada 2 saat olarak okutulan söz konusu dersin II. sınıfta da haftada 1 saat olarak okutulması teklifini, yazdığı dilekçe ile kürsü profesörü Yörükân’ın mütalaasına sunmuştur.¹⁸ Söz konusu teklif 1955-1956 öğretim yılında uygulamaya geçmiştir.¹⁹ M. Edip Kürkçüoğlu 1952 yılından görevinden ayrıldığı 1960 yılına kadar İslâm dini esasları dersini okutmuştur.²⁰

Kürkçüoğlu fakülteden ayrılınca 1960-1973 yılları arasında 11.11.1960 tarihinde toplanan profesörler kurulu 157 sayılı toplantı ve 905-904 karar sayısıyla Kur’an ve İslâm dini esasları dersini I. ve II. sınıflara haftada üç saat okutmak üzere öğretim görevliliğine Osman Keskiöğlu’nu tayin etmiştir.²¹ Kelâm dersini okutan Danışman da fakülteden ayrılınca kelâm dersi, Muhammed Tavî et-Tancî tarafından verilmiştir. Tancî, 1953 yılında İslâm Felsefesi Kürsüsü profesörü olarak fakültedeki görevine başlamış ve 1953-1960 tarihleri arasında fakültede İslâm felsefesi ve İslâm mezhepleri tarihi dersine girmiştir. 1960-1962 yılları arasında kelâm dersini de okutmuştur.²² Ayrıca Tancî, o dönem İslâm Felsefesi Kürsüsü asistanı olan Hüseyin Atay’ın hazırladığı ve resmen İslâm Felsefesi Kürsüsü’nde hazırlansa da konusu ve yöntemi itibarıyla ülkemizde kelâm alanında yapılmış ilk doktora tezlerinden biri olarak kabul edilen “*Kur’an’a Göre İman Esaslarının Tespiti ve Müdafası*” isimli tezin de danışmanlığını yapmıştır.

Tancî’nin ülkesine dönmesiyle birlikte kelâm alanında uzman bir hoca bulunmaması sebebiyle 1962-1964 yılları arasında III. sınıf kelâm dersini haftada iki saat olmak üzere fakülte dekanlığı görevini yürüten ve İslâm Tarihi Kürsüsü profesörü olan Prof. Dr. Neşet Çağatay okutmuştur.²³ 1965-1968 yılları arasında, 29.07.1960 tarihinde Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi’nde kelâm dersi asistanlığına atanan ve 1964 yılında “*Mu’tezile’nin Doğuşu ve Kelâmî Görüşleri*” başlıklı teziyle doktorasını tamamlayan Kemal Işık, III. ve IV.

¹⁷ 29.01.1952 tarih ve 31-34/2001 sayılı yazı ile M. Edip Kürkçüoğlu İslâm dini esasları dersi öğretim görevliliğine atanmıştır.

¹⁸ M. Edip Kürkçüoğlu tarafından konuya ilişkin olarak 19.10.1952 tarihinde yazılan dilekçe.

¹⁹ 1955-1956 eğitim-öğretim yılında M. Edip Kürkçüoğlu’nun imtihan gün ve saatlerini bildiren 1.10.1955 tarih 825 sayılı yazı. Aynı amaçla 13.5.1956 tarih 455 sayılı yazıda da dersin öğretiminin I. ve II. sınıflarda yapıldığı görülmektedir.

²⁰ M. Edip Kürkçüoğlu’nun özlük dosyasında yer alan 20.6.1960 tarih 603 sayılı yazı ile İlahiyat Fakültesi M. Edip Kürkçüoğlu’nun görevinde ayrıldığını rektörlüğe bildirmiştir.

²¹ Osman Keskiöğlu’nun özlük dosyasında bulunan Keskiöğlu’nun İlahiyat Fakültesi Dekanlığı’na 12.12.1972 tarihinde verdiği ve 13.12.1972 tarih ve 1763 sayısıyla gelen evraka kaydedilen yazı.

²² Tancî’nin özlük dosyasında yer alan yönetim kurulu kararına göre 16.6.1954 tarihinde toplanan fakülte yönetim kurulu üyelerinin 2 sayılı kararı ile M. Tavî et-Tancî, İslâm Mezhepleri Tarihi Kürsüsü yönetimi ile görevlendirilmiştir. Ayrıca Dekan Or. Prof. Sabri Şakir Ansay’ın Prof. Tancî’ye girdiği derslere ilişkin sınav gün ve saatlerini bildiren 1.6.1957 tarih 573 sayılı yazısına binaen Tancî’nin 3. ve 4. sınıf dersi olan mezhepler tarihi dersine girdiği bilgisine ulaşılmıştır.

²³ Bu bilgiler Prof. Dr. Neşet Çağatay’ın özlük dosyasında bulunan ve Çağatay’a girdiği derslere ilişkin sınav gün ve saatlerini bildirmek amacıyla gönderilen 21.5.1962 tarih 582 sayılı yazı, 3.10.1962 tarih 1090 sayılı yazı, 24.5.1963 tarih 641 sayılı yazı ve 16.9.1963 tarih 1190 sayılı yazılara binaen tespit edilmiştir.

sınıf kelâm derslerini vermiştir.²⁴ Bu süreç içerisinde 1965 yılı itibariyle haftada 1 saat olmak üzere Doç. Dr. Yaşar Kutluay da kelâm dersi vermek üzere yönetim kurulu tarafından görevlendirilmiştir.²⁵ Ancak 1966-1968 yılları arasında Işık, kelâm derslerini deruhte etmiştir.²⁶

1967-1968 öğretim yılı bahar döneminde de kelâm derslerini okutan Yaşar Kutluay,²⁷ kelâm dersi verecek hoca konusunda çekilen sıkıntıdan bahsederek Dr. Hüseyin Atay'ı kelâm derslerini vermesi için İslâm Dini ve Mezhepleri Tarihi Kürsüsü'ne davet etmiştir. Yaşar Kutluay'ın davetini kabul eden Atay, 1968 yılı itibariyle kelâm derslerini vermeye başlamış ve aynı yıl doçent olmuştur.²⁸ İslâm felsefesi alanında doçentliğini alan Atay, İslâm Dini ve Mezhepleri Tarihi Kürsüsü'ne kelâm doçenti olarak atanmış ve 1969 yılı itibariyle de III. ve IV. sınıf kelâm derslerini vermeye başlamıştır. O tarihte kürsü başkanlığını Doç. Dr. Yaşar Kutluay yürütürken kürsü bünyesinde Doç. Dr. Hüseyin Atay ve asistan Dr. Kemal Işık görev yapmaktaydı.²⁹

12 Aralık 1969 yılında Kutluay'ın denize açılıp kaybolmasından sonra Tancî, 1970-1971 öğretim yılında Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'ne tekrar dönmüş İslâm Dini ve Mezhepleri Tarihi Kürsüsü profesörlüğüne tayin edilmiştir.³⁰ 1970 yılı sonrasında kelâm akademik kadrosunun zenginleştirilmesi amacıyla 1971 yılında Cihat Tunç,³¹ 1972 yılında

²⁴ Görüldüğü üzere bu tarihten sonra müfredatta kelâm dersi 2 yıla çıkarılmıştır. Söz konusunun bilgileri Kemal Işık'ın özlük dosyasında bulunan 30 Ocak 1965 tarihinde rektörlük tarafından 7 Ocak 1965 tarihi yazısına verilen cevap yazısından tespit edilmiştir. Yazı İslâm Dini ve Mezhepleri Tarihi Kürsüsü'nü yöneten Doç. Dr. Yaşar Kutluay imzası ile gönderilmiştir.

²⁵ 27.01.1965 tarih 280 sayılı yönetim kurulu kararlarından 8. kararda kelâm dersinin haftada 1 saat olmak üzere Doç. Dr. Yaşar Kutluay tarafından verilmesi kararlaştırılmıştır. Yaşar Kutluay'ın, özlük dosyasında bulunan, verdiği derslerin imtihan tarih ve saatlerini bildiren dekanlık tarafından gönderilen 21.5.1965 tarih 655 sayılı yazı ile 1.10.1965 tarih 1382 sayılı yazılarda kelâm dersini verdiği tespit edilmiştir.

²⁶ Dr. Kemal Işık'ın özlük dosyasında yer alan ve Işık'a girdiği derslere ilişkin sınav gün ve saatlerini bildirmek amacıyla dekan Prof. Dr. Kemal Balkan imzasıyla gönderilen 1.10.1965 tarih 1385 sayılı yazı. Ayrıca 18.5.1966 tarih 455 sayılı yazı ile 27.9.1966 tarih ve 924 sayılı yazı, 23.5.1957 tarih ve 561 sayılı yazı, 2.10.1967 tarih 1016 sayılı yazılar 1966-1968 yılları arasında Kemal Işık'ın kelâm derslerini okuttuğunu göstermektedir.

²⁷ Doç. Dr. Yaşar Kutluay'ın özlük dosyasında yer alan ve Kutluay'a girdiği derslere ilişkin sınav gün ve saatlerini bildirmek amacıyla gönderilen 22.6.1968 tarih 644 sayılı yazı.

²⁸ 28.11.1968 tarih 1830 sayılı yönetim kurulu kararıyla kadrosuz Doç. Dr. Hüseyin Atay ittifakla kelâm dersine atanmıştır.

²⁹ Kürsü 1968-1969 Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, s. 20. Söz konusu eser 1968-1969 yılı 17. devre mezunlarının hazırladığı yıllıktır.

³⁰ Tancî'nin özlük dosyasında bulunan 6.7.1970 tarih 1285 sayılı yazıda, Dekan Prof. Dr. Mehmet Taplamacıoğlu'nun Tancî'nin İslâm Mezhepleri Tarihi Kürsüsü'ne profesörler kurulu karar ile atandığını ve bu kararın senato toplantısında kabul edildiği bildirilmektedir.

³¹ İlahiyat Fakültesi Dekanlığı'nca Ankara Üniversitesi Rektörlüğü'ne hitaben yazılan 24.12.1982 tarih ve 9068 sayılı yazıda Prof. Dr. Cihat Tunç'un 24.12.1982 tarihinde Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'ndeki görevine başladığı bildirilmiştir.

ise Mehmet Dağ,³² İslâm Dini ve Mezhepleri Tarihi Kürsüsü bünyesinde kelâm dersi Dr. asistanı olarak göreve başlamışlardır. Cihat Tunç doktorasını Fricdrich Wilhelm Üniversitesi Felsefe Fakültesi İslâmî İlimler Bölümü’nde, Mehmet Dağ ise İngiltere Durham Üniversitesi’nde tamamlamıştır. Bu süre zarfında fakültede İslâm mezhepleri tarihi dersine giren Tancî, 29 Aralık 1974 tarihinde vefat etmiştir.

2. 1974’den Günümüze: Anabilim Dalı Olarak Kelâm

1974 yılında Hüseyin Atay’ın profesör olmasıyla birlikte, kelâm ayrı bir kürsü hüviyeti kazanmıştır. Böylece Türkiye’de kelâm dersi resmen akademik bir disipline dönüşme imkânı bulmuş ve kelâm düşüncesinin akademik çerçevede gelişmesinin zemini oluşturulmuştur. Dolayısıyla 1974 yılı itibarıyla “Kelâmcılık”, Türkiye’de akademik bir disiplin olmanın ötesinde bir kimliğe dönüşmüş ve Atay bu kimliğin en önemli temsilcisi olmuştur.

Kelâm dersinin, Kelâm Kürsüsü’ne dönüşme süreci fakülte karar defterlerinden tespit edilebildiğimiz kadarıyla şu şekilde gerçekleşmiştir: kelâm dersinin, İslâm Dini ve Mezhepleri Tarihi Kürsüsü’nden ayrılarak bağımsız bir kürsü olması ilk olarak, 10.06.1970 tarih ve 2079 sayılı profesörler kurulu kararı ile gündeme gelmiştir. Karar defterleri incelendiğinde bir öncekine benzer ve daha kapsamlı bir karar 6.12.1972 tarih 2441 sayılı kararla bir kez daha alınmıştır. Bu karar “Halen İslâm Dini ve Mezhepleri Tarihi Kürsüsü’ne bağlı olarak okutulan kelâm dersinin bu kürsüden ayrılması ve kelâm dersinin ayrı bir kürsü olarak tesisi ve ilgisi dolayısıyla İslâm dini esasları dersinin de Kelâm Kürsüsü’ne bağlanması ve İslâm Dini ve Mezhepleri Tarihi Kürsüsü’nün adının İslâm Mezhepleri Tarihi” olarak değiştirilmesi şeklindedir. Anlaşıldığı kadarıyla söz konusu kararlar fiiliyata geçmediği için aynı karar 7.4.1974 tarih 121 sayı ile yeniden alınmıştır. 8.05.1974 tarih 135 sayılı kararla İslâm Dini ve Mezhepler Tarihi Kürsü doçenti Atay, profesörlüğe yükseltilmiştir. Ayrıca bu toplantıda, Ankara Üniversitesi senatosunun 30.04. 1974 tarih ve 33/515 sayılı kararı uyarınca, alınan 141 sayılı karar ile nihai olarak kelâm bir kürsü olarak kabul edilmiştir. 142 sayılı kararla Prof. Dr. Hüseyin Atay, İslâm Dini ve Mezhepler Tarihi Kürsüsü’nden Kelâm Kürsüsü’ne nakledilmiş ve Kelâm Kürsü başkanı olmuştur.

Kelâm Kürsüsü kurulduktan sonra 25.01.1977 tarihinde Mikdat Yalçın³³ asistan, 25.7.1977 yılında Mustafa Sait Yazıcıoğlu Dr. asistan, 15.01.1981 tarihinde ise Hanefi Özcan³⁴ asistan olarak kürsüde göreve başlamışlardır.

³² Prof. Dr. Mehmet Dağ, 28.01.1983 tarihinde Yükseköğretim Kurumu tarafından On Dokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi öğretim üyeliğine tayin edildiği 24.03.20183 tarih ve 1355 sayılı yazıyla Yükseköğretim Kurumu’na ithafen yazılan yazıda bildirilmektedir.

³³ Mikdat Yalçın, 1.07.1977 tarihinde Dr. asistan olarak Kelâm Kürsüsü’ne bağlı İslâm dini esasları alanında doçentlik tezine başlamıştır. Çalışma konusuna uygun olarak 17.11.1977 tarih 318 sayılı kararname ile İslâm dini esasları dersi asistanlığına atanmıştır. 17.09.1981 tarihinde istifa ederek İlahiyat Fakültesi Kelâm Kürsüsü’ndeki görevinden ayrılmıştır.

YÖK'ün kurulması tüm yükseköğretim kurumlarındaki yapılanmada belirli değişiklikleri de beraberinde getirmiştir. YÖK'ün 1982 deki yükseköğretim yapılanması içinde İlahiyat Fakülteleri de yer almıştır. Buna göre fakülte'deki akademik ve idari yapılanma üç bölümden oluşmuştur. Bu bölümler:

- 1 - Tefsir ve Hadis Bölümü,
- 2 - Kelâm ve İslâm Felsefesi Bölümü,
- 3 - İslâm Medeniyeti ve Sosyal Bilimler Bölümü

Akademik bölümlere dair söz konusu yapılanma ile birlikte fakültenin öğretim programında da değişiklik yapılarak 1982-1983 öğretim yılı başından itibaren, yeni bir program yürürlüğe konulmuştur. Bu çerçevede 1972-1973 eğitim-öğretim yılından itibaren beş yıllık eğitim veren fakültenin programı hazırlık sınıfı sonrası dört yıl şeklinde planlanmıştır.³⁵

Bu idarî ve akademik yapılanma içinde Kelâm Anabilim Dalı, Kelâm ve İslâm Felsefesi Bölümü'ne bağlı bir anabilim dalı olarak yer almıştır. Bu yapılanma içinde gerçekleşen asıl değişiklik İslâm Mezhepleri Tarihi Kürsüsü ile ilgilidir. Zira bu değişikliğe göre Fakültenin kuruluşundan 1974 yılına kadar İslâm Dini ve Mezhepleri Tarihi Kürsüsü ismiyle, 1974-1982 yılları arasında İslâm Mezhepleri Tarihi Kürsüsü ismiyle akademik faaliyette bulunan bu kürsü, Kelâm Anabilim Dalı'na bağlı bir bilim dalı halinde düzenlenmiştir.³⁶ Bu değişikliğe binaen 1982-1991 yılları arasında Kelâm Anabilim Dalı'nın akademik kadrosu Prof. Dr. M. Sait Yazıcıoğlu, Yrd. Doç. Dr. Hasan Onat, Dr. Ar. Gör. Ahmet Akbulut, Dr. Ar. Gör. Sabri Erdem, Ar. Gör. Muammer Esen, Ar. Gör. İlhami Güler, Ar. Gör. Sönmez Kutlu ve Ar. Gör. Şaban Ali Düzgün'den³⁷ oluşuyordu.

17.10.1991 tarihli YÖK kararnamesi ile fakülte bünyesinde yer alan akademik bölümler ve anabilim dalları yeniden düzenlenmiştir. Fakülte'deki bölümler Temel İslâm Bilimleri Bölümü, Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü ve İslâm Tarihi ve Sanatları Bölümü'nden oluşmuştur. Daha önce Kelâm ve İslâm Felsefesi Bölümü içinde yer alan Kelâm Anabilim Dalı, bu düzenleme ile Temel İslâm Bilimleri Bölümü altında bir anabilim dalı olarak yer almıştır. Günümüzde ise “Kelâm Tarihi” ve “Sistematik Kelâm” alt dallarından oluşan bir yapı ile Kelâm Anabilim Dalı halen faaliyetlerini sürdürmektedir.

Akademik bölümlerdeki bu değişikliğin bir devamı da anabilim dalları için gerçekleştirilmiştir. Yükseköğretim Kurulu'nun 17.10.1991 tarih 2547 sayı 7-d/2 maddesi gereğince İlahiyat Fakültesi Dekanlığı'nca 29.11.1991 tarih 04022-16-71/7474 sayısıyla rektörlüğe gönderilen yazı çerçevesince Üniversitelerde Akademik Teşkilatlanma Yönetmeliğinin 16. Maddesine binaen 1982 yılından itibaren Kelâm Anabilim Dalı

³⁴ Haneî Özcân 22.09.1986 tarihinde Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde açılan Yrd. Doç. kadrosuna geçmiştir.

³⁵ Münir Koştaş, “Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi”, 12.

³⁶ Sönmez Kutlu, “Cumhuriyet Döneminde Mezhepler Tarihi Yazıcılığı, Yeni Metodoloji Arayışları ve Sorunları”, *Türkiye Literatür Araştırmaları Dergisi*, 15/29 (2017), 9.

³⁷ Koştaş, “Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi”, 19.

bünyesinde bir bilim dalı olarak akademik katkı sunan İslâm Mezhepleri Tarihi, Kelâm Anabilim Dalı'ndan ayrılarak ayrı bir anabilim dalı haline gelmiş Doç. Dr. Hasan Onat da anabilim dalı başkanı olarak atanmıştır.

1992 yılından itibaren iki ayrı disiplin olarak faaliyetlerini sürdüren İslâm Mezhepleri Tarihi ve Kelâm Anabilim Dalları, özellikle kelâm ekollerinin tarihine ilişkin konuların ele alınması bakımından ortaklaşmakla birlikte, bu konuları ele alış biçimlerinde kullandıkları yöntem itibarıyla birbirinden ayrılmaktadırlar. İslâm Mezhepleri Tarihi Anabilim Dalı, mezhep ve dinsel yapıları tarihsel seyirleri açısından ele alırken³⁸ Kelâm Anabilim Dalı doktrinal temelli çalışmakta ve var olan her şeyin varlık bulması noktasında Allah ile ilişkili olması sebebiyle tüm varlık alanlarını konu edinmektedir.

2003 yılı sonrasında İlahiyat Fakültelerinin sayısının artmasıyla birlikte yeni kurulan İslâmî ilimler ve İlahiyat Fakültelerinde kelâm, ayrı bir anabilim dalı olarak yer almamış, ilk dönemlerdeki yapılanmaya uygun olarak İslâm Mezhepleri Tarihi Anabilim Dalı ile birleştirilerek tek bir disiplin şeklinde düzenlenmiştir. Bu durum ders saatlerinde önemli ölçüde kısıtlama yapılmasına neden olmuştur. Dünya, bilimde ihtisaslaşmaya önem verdiği ve alt disiplinlere yönelik bir çalışma tarzını benimsediği halde, ülkemizde ayrı iki disiplinin yeniden birleştirilerek eski akademik yapılanma benzeri bir düzenlemeye dönülmesi, söz konusu ilmi disiplinlerin gelişim kapasitelerine uygun olmadığı gibi bilimsel yaklaşımla da bağdaşmamaktadır.

3. 1949'dan Günümüze Kelâm Dersi/Kürsüsü/Anabilim Dalı Müfredatı

Bu bölüme kadar, akademik yapılanma ve kadroları üzerinden Kelâm Anabilim Dalı'nın tarihi gelişimi tespit edilmiştir. Bu bilgiler Kelâm Anabilim Dalı'ndaki değişim sürecini bir yönü ile ele almaktadır. Bu bölümde kelâmın, ders içerikleri özelinde bu içeriklerin zaman içindeki değişimi tespit edilmeye çalışılmıştır. Fakültenin kuruluşundan 2000'li yılların başına kadar ders içerikleri resmen oluşturulup kayıt altına alınmamıştır. Bu nedenle söz konusu dönem için kelâm ders içeriğini belgeye dayalı olarak tespit etmek mümkün değildir. Zira ilk dönemlerde fakülte karar defterlerinde ve akademik personel özlük dosyalarında derslerin içeriğine ilişkin bir belge tespit edilememiştir. Ancak ilk dönemde ders veren öğretim üyelerinin akademik çalışmaları ve özel olarak yazdıkları ders notları ders içeriklerine ilişkin önemli veriler içermektedir. Zira ilk dönemde diğer alanlarda olduğu gibi kelâm alanındaki hocaların kaleme aldığı makale ve kitaplar hem ders kitabı hem akademik yayın hüviyetine sahiptir. Nitekim yazdıkları bu ders notları uzun süreler ders içeriği olarak okutulmuş, hatta verdikleri dersler zamanla ders kitabına/notuna dönüşmüştür. Bu bölümde, kelâm dersini okutan hocaların basılı ders notları ve yazdıkları akademik eserlerden hareketle, kelâm dersinin içeriğine dair bilgiler tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu çerçevede fakültenin ilk kelâm hocası Prof. Dr. Yusuf Ziya Yörükân'ın okuttuğu kelâm dersinin içeriğine ilişkin bir belirlenim, onun eserlerinden

³⁸ İslâm Mezhepleri Tarihi'nin yöntemi hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Sönmez Kutlu, "İslâm Mezhepleri Tarihinde Usul Sorunu", *İslâmî İlimlerde Metodoloji: Usûl Mes'elesi 1*, (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2005), 391-440.

hareketle yapılabilir. Yörükân, “İlm-i Kelâm Ders Notları” adlı eserini kelâm dersi için hazırlamış ve okutmuştur. Kitabın ilk bölümünde “Kelâm” teriminin içeriği, ilk kez kimler tarafından, hangi içerik ve bağlamda kullanıldığı ve tarihsel süreçte kazandığı anlamlar ele alınmıştır. İlerleyen bölümlerde, kelâm ilminin doğuşuna etki eden etmenler ve ilk kelâm problemleri, i’tizal hareketleri, Ebû Hanîfe’nin Fıkh-ı Ekber Sistemi, *Akliyeciliğin Geliştiği İkinci Devir* olarak isimlendirdiği başlık altında Mu’tezile ve diğer inanç ekollerine yer verilmiştir. Yörükân, kelâm ilminin olgunluk devri olarak nitelediği Ebû Mansur Mâtürîdî’nin sistemine, eserinde ayrıntılı bir şekilde yer vermiştir. Ardından hudûs ve imkân delillerini ve bu delillere yöneltile eleştirileri mukayeseli olarak ele almıştır. Son olarak iman meselesi ve iradî fiil konusuna yer vermiştir.³⁹ Yörükân’ın İslâm Dini ve Mezhepleri Tarihi Kürsüsü hocası olarak fakültenin I-IV. sınıfları arasında okuttuğu İslâm dini esasları, kelâm ve İslâm mezhepleri tarihi derslerindeki notlarından oluşan *İslâm Dini ve Mezhepleri Tarihi 1*⁴⁰ eseri, ders içeriği açısından önemli bir kaynaktır. Zira Yörükân, eserin 4 bölümden oluştuğunu birinci bölümde dinî hükümleri tesis etme bakımından Hz. Muhammed’in hayatını ve Müslümanlık esaslarını tespit ettiğini; kelâm tarihi niteliğindeki ikinci bölümde Hz. Ali dönemindeki dinî ve fikrî ayrışmalarla başlayan düşünce hareketlerinin tarihî seyrini günümüze kadar ele aldığını belirtmektedir. Kitabın üçüncü bölümünde Yörükân, Hâricî, Şîî ve Abbâsîler döneminde ortaya çıkan Râvendî ve Bâtınî mezheplerin tarihini irdelediğini ve son bölümde de sûfilik, tarikatçılık ve Alevîliğin tarihini ele aldığını ifade etmektedir ki bu içerik İslâm mezhepleri tarihi dersi müfredatını içermektedir.⁴¹

Yörükân’ın vefatı sonrasında 1955-1960 yılları arasında İslâm dini esasları dersini okutan Kemal Edip Kürkçüoğlu’nun bu ders için hazırladığı ders notlarına göre, derste öncelikle İslâm hakkında genel bilgiler verildikten sonra, dinin dört kaynağı olarak ifade edilen Kur’an-ı Kerim, Ahâdis-i Nebeviyye, İcmâ’-ı Ümmet ve Kıyas-ı Fukahâ konuları ele alınmıştır. Daha sonra çok temel düzeyde imanın şartları, sonrasında ibadet esasları açıklanmış; özel olarak namaz konusu ayrıntılı bir şekilde incelenmiştir.⁴² 1960-1973 yıllarına gelindiğinde Keskiöğlu, oldukça uzun bir süre bu dersi okutmasına rağmen herhangi bir ders notu yayımlamamıştır. Bu nedenle ders içeriğine ilişkin net bir bilgi tespit edilememiştir.

1949-1974 yılları arasında fakültede İslâm dini esasları ders içeriğine değinildikten sonra kelâm ders içeriğini ele almak faydalı olacaktır. Yörükân’ın vefatı sonrası kelâm dersini okutan Nafiz Danışman’ın *Kelâm İlmine Giriş ve Mu’tezile Mütakellimlerinden Amr bin Bahrîl*

³⁹ Yusuf Ziya Yörükân, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İlmi Kelâm Dersleri Ders Notları*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, (ts., y.y.), 1-74. Kitap Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kütüphanesine 297.4 YÖR.İ yerel yer numarası ile kayıtlıdır.

⁴⁰ bk. Yörükân, *İslâm Dini ve Mezhepleri Tarihi 1 Hz. Muhammed’in Doğumundan Ölümüne Kadar İslâm Dini Tarihi*, haz. Türkân Turgut, (Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, 2001).

⁴¹ Yörükân, *İslâm Dini ve Mezhepleri Tarihi 1*, Önsöz: XVII-XVIII.

⁴² Kemal Edip Kürkçüoğlu, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslâm Dini Esasları Ders Notları*, (y.y., ts.), 1-31. Eser Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kütüphanesi’nde 297.4/KÜR.İ yerel yer numarasıyla kayıtlıdır.

Cahiz'in Kitaplarından Parçalar adlı çalışmasını ders kitabı olarak okutmuş olması muhtemeldir. Zira kitabın içeriği incelendiğinde, kelâm tarihi ders müfredat içeriğine sahip olduğu görülmektedir. Önde gelen Mu'tezilî düşünürlerden Câhız'ın önemli eserlerinden kesitlerin çevirilerini de içeren eser, klasik kelâm konuları ile öğrencinin tanışması açısından önem taşımaktadır. Danışman'ın Câhız'ın eserlerinden çevirisini yaptığı bölümler sosyoloji, fizik, tabiiyyât, hayvanât ve felsefe ile ilgili görüşlerine dairdir. Mu'tezile kelâmının önemli temsilcilerinden biri olan Câhız'ın görüşlerinin öğrenciye tanıtılması açısından da eser önem arz etmektedir.⁴³

1960 yılında Nafiz Danışman'ın fakülteden ayrılmasından sonra 1960-1962 yılları arasında kelâm derslerini Muhammed Tavî et-Tancî okutmuştur. Tancî'nin İslâm dini esasları ve kelâm dersi için önerdiği kaynaklardan hareketle, dersin içeriğini belirlemek mümkündür. Tancî'nin tevhid ve kelâm ders içeriğini birlikte yürüttüğü, tevhid dersinin bir saatinde kelâm dersi konularını işlediği anlaşılmaktadır. Tevhid dersinde 1. yıl; din, İslâm dini, İslâm esasları, İslâm akidesi, Allah'a iman konuları; 2. yılda ise diğer inanç esasları olan peygamberlere, meleklerle, kitaplara ve ahirete iman konuları işlenmiştir. Bu ders bünyesinde işlenen kelâm dersinde ise kelâm ilminin tarifi, konusu, gayesi ve faydası, itikadî, amelî ve kalbî kısımları ile ahkâm-ı şer'îyye ve ahkâm-ı şer'îyyenin kaynakları, delil ve delil türleri, kelâmî bilgi kaynakları, kelâm yöntemi, kelâm ilminin tedvini, Ehl-i Sünne ve bid'a ve kelâm mezhepleri ele alınmıştır.⁴⁴ Ders için oldukça kapsamlı bir kaynak listesi belirleyen Tancî'nin, kelâm terimleri, önde gelen kelâmcılar, kelâm ilminin tedvini, tarihi ve yeni ilm-i kelâm çalışmaları çerçevesinde yazılan eserleri önerdiği görülmektedir.⁴⁵ 1962-1968 yılları arasında, derse giren hocaların da benzer bir müfredatla dersi işledikleri düşünülebilir. Zira bu döneme ilişkin ders içeriğini belirleyebileceğimiz herhangi bir yazılı belgeye ulaşamamıştır.

Hüseyin Atay'ın kelâm derslerini vermek üzere İslâm Dini ve Mezhepleri Tarihi Kürsüsü'ne geçmesinden sonra dersin içeriğini 1971-1972 ve 1973-1974 eğitim öğretim yılına ilişkin öğrenci ders notlarından takip etmek mümkündür. Söz konusu ders notlarında İslâm dini esasları ve kelâm derslerine ilişkin içerik mevcuttur.⁴⁶ İslâm dini esasları dersinde Atay'ın, daha sonra *Kur'an'ın Reddettiği Dinler*⁴⁷ ismiyle basılan eserinin içeriğini oluşturan konuları işlediği görülmektedir. Eser çerçevesinde özel olarak “din” kavramı tahlil edilmiş, Sâmi dil ailesinde din kelimesine verilen anlam ile Batı dillerindeki anlam mukayeseli olarak ele alınmıştır. Buna ek olarak belli başlı filozofların din tanımları, dinin işlevine ilişkin bakış açıları irdelenmiştir. Din kelimesinin Kur'an'daki

⁴³ bk. Nafiz Danışman, *Kelâm ilmine Giriş ve Mu'tezile Mütakellimlerinden Amr bin Bahril Cahiz'in Kitaplarından Parçalar*, Son Havadis Matbaası, Ankara 1955.

⁴⁴ Muhammed b. Tavî et-Tancî, “Kelâm Dersleri Müfredatı”, *İslâm Düşüncesi Üzerine Makaleler*, ed. Sönmez Kutlu (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2011), 497-500.

⁴⁵ Tancî, “Kelâm Dersleri Müfredatı”, 500-507.

⁴⁶ Hüseyin Atay'ın 1971-1972 ders yılı kelâm notları, H. Ali Alkaya, Veli Baki Nogay, Hüseyin Tercan tarafından hazırlanmıştır. 1973-1974 yılına ait ders notları ise Abdurrahman Küçük tarafından hazırlanmıştır. Söz konusu ders notlarına Prof. Dr. Abdurrahman Küçük'ün kişisel arşivinden ulaşılmıştır.

⁴⁷ bk. Hüseyin Atay, *Kur'an'ın Reddettiği Dinler*, (Ankara: y.y., 1999).

kullanımı çerçevesinde Atay, Kur'an'ın reddettiği ve Kur'an'da adı geçen dinler üzerinden İslâm'ın dine yüklediği anlamı ve diğer dinlere yönelttiği eleştirileri ele almaktadır. Bu dersin içeriğinde yer alan son konu iman kelimesinin tahlilidir. Kelâm derslerinde ise Atay'ın Fahreddin Râzî'nin *Muhassal* adlı eserini işlediği tespit edilmiştir. Buna göre ders içeriğinde; bilgi, istidlal hükümleri, delil ve çeşitleri, varlık, Allah'ın varlığı, peygamberlik, mûcize, meâd ve imâmet konuları yer almıştır.⁴⁸ Eş'arî kelâm sisteminin zirve ismi Fahreddin er-Râzî'nin eserindeki başlıklar sonraki süreçte de kelâm ders içeriğini oluşturmaya devam etmiştir.

1982 yılı itibariyle uygulanan yeni program çerçevesinde Kelâm ve İslâm Felsefesi bölümü altında bir anabilim dalı olarak yer alan Kelâm ve Kelâm Anabilim Dalı'na bağlı bir bilim dalı olarak bulunan İslâm Mezhepleri Tarihi'nin, müfredattaki dersleri ve içerikleri şu şekildedir:

Kelâm: Temel kelâm terimleri, ru'yet, istitaat, deliller konusu gibi belli başlı kelâm problemleri, Mâtürîdîlik'e göre insan fiilleri, iman, tevhid ve nübüvvet, Neseî Akidesi, İbn Haldun'un kelâm ilmine dair görüşleri.

İslâm Âhlakı: İslâm'da güzel ahlakın kuralları ve üstün ahlaka ulaşma yolları.

İslâm Mezhepleri Tarihi: geçmişten günümüze itikâdî ve siyasî mezheplerin doğuşu, tarihsel gelişimleri, benzer ve farklı yönleri, coğrafi dağılımları.

İslâm Dini Esasları: Kur'an ve Hadis temelinde İslâm dininin inanç ve ibadet esasları ele alınmıştır.⁴⁹

1987-1991 yılları arasında uygulanan program incelendiğinde ders sayısının ve çeşitliliğinin daha sonra uygulanan programlara göre daha sınırlı olduğu ve ilahiyat alanına özgü olarak sadece seçmeli dinî mûsiki-paleografi dersinin programda yer aldığı görülmektedir. Ayrıca bu programda Kelâm Anabilim Dalı'na ait bir ders olarak yer alan İslâm ahlâkı dersinin, 1992-1993 tarihinden itibaren uygulanan programda ayrı bir ders olarak İslâm Felsefesi Anabilim Dalı bünyesinde okutulmaya başlandığı görülmektedir.⁵⁰

1992-1993 öğretim yılı ve sonrasında yapılan yeni programlarda, İslâm dini esasları ve kelâm dersine ilave olarak zorunlu ve seçmeli olmak üzere çeşitli derslerin müfredata eklendiği görülmektedir. Genel olarak kelâm ilminin ortaya çıkışı, ilk kelâm problemleri, ilk inanç grupları ve sistematik kelâm ekollerinin doktrinal, önde gelen âlimleri ve görüşleri üzerinde irdelendiği kelâm ekollerini, daha önce kelâm dersi adı altında ele alınan

⁴⁸ 1973-1974 yılına ait kelâm ders notları. Bu ders notları Abdurrahman Küçük tarafından hazırlanmıştır. Söz konusu ders notlarına Prof. Dr. Abdurrahman Küçük'ün kişisel arşivinden ulaşılmıştır.

⁴⁹ Münir Koştay "Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi", 22. Koştay, aynı makalenin 12. sayfasında 1987-1991 arasında uygulanan programda İslâm dini esasları ve İslâm ahlâkı isimli dersi, Kelâm Anabilim Dalı'nda okutulan dersler arasında İslâm ahlâkı şeklinde ayrı bir ders olarak vermiştir.

⁵⁰ Koştay, "Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi", 26-27. İlahiyat Fakültesinde 1991-1992 yılı ve sonrasında uygulanan programlardaki ders çeşitliliğini karşılaştırmak için bk. Cemal Tosun, "Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde Akademik Yapılanma ve Öğretim Programları Gelişimi (1949-2019), 94-121

bilgi, delil, varlık, Allah’ın varlığı, peygamberlik, mucize, insan filleri ve hürriyeti, mead ve imamet konuları sistematik kelâm I ve II derslerinin içeriğini oluşturmaktadır. Daha sonraki yıllarda programlarda yer alan seçmeli derslerle Kelâm Anabilim Dalı’na ilişkin derslerin sayısı, diğer anabilim dallarıyla birlikte artırılmıştır. Bu seçmeli derslerin başında, günümüz kelâm problemleri dersi yer almaktadır. Bu dersin içeriğini, din- bilim ilişkisi, metodoloji sorunu, reenkarnasyon, satanizm, kök hücre, din-şiddet ve terör, yeni selefiyye ve fundamentalizm, din-siyaset ilişkisi ve ateizm, deizm vs. gibi oldukça güncel ve tartışmalı konular oluşturmaktadır. Bir başka seçmeli ders ise insan haklarının dinî, ahlâkî, felsefî ve hukukî temellerinin, insan hakları ile ilgili uluslararası sözleşmelerin ve hukuk metinlerinin, demokrasi ve hukuk devleti kavramlarının, İslâm’da insan haklarının teolojik temellerinin ele alındığı insan hakları ve demokrasi dersi⁵¹. Ayrıca klasik kelâm metinlerinin Arapça asıllarından okutulduğu klasik kelâm metinleri dersi ve Tanzimat sonrası dinî düşüncenin yenilenmesine yönelik olarak başlatılan çalışmaların ele alındığı yeni ilm-i kelâm dersi de yakın geçmişimizdeki düşünsel hareketliliği ve bu hareketliliğin günümüze yansımalarını öğrenciye aktarması açısından önem arz eden derslerdendir.

Tüm bu süreç bir arada incelendiğinde, fakültenin eğitim-öğretime başladığı yıldan itibaren müfredatın temel derslerinden biri olan kelâmın, ders içeriğinin güncel meseleleri de içine alacak şekilde çeşitlendiği görülebilir. 2000’li yıllardan sonra ise ders içeriklerinin belirlenmesinde dijitalleşme sürecinin başladığı görülmektedir. Bu kapsamda Bologna süreci sonrası İlahiyat Fakültesi bünyesinde eğitim-öğretim faaliyetine devam eden mevcut dört programın güncel ders içeriklerine <http://bbs.ankara.edu.tr/bolumler.aspx?pno=2> adresinden ulaşılabilir.

4. 1949’dan Günümüze Kelâm Dersi/Kürsüsü/Anabilim Dalı Akademik Çalışmalar

Cumhuriyet dönemi kelâm çalışmalarının kökleri Tanzimat sonrası başlayan Yeni İlm-i Kelâm çalışmalarına dayanmaktadır. Bu çerçevede dönemin önemli kelâmcıları, çağın ihtiyaçlarına dikkat çekmişler ve Müslümanların karşılaştıkları problemlere çözüm üretme çabası içinde olmuşlardır. Bu süreçte dinî düşüncenin yenilenmesinde kilit role sahip olan kelâm ilminin gündemini ve yöntemini nasıl oluşturması gerektiği konusunda ciddi tartışmalar yapılmıştır. Bu bağlamda dinin mahiyeti, işlevi, güncel problemlerin çözümüne ne tür katkı sağlayacağı, gelenekle modern arasında nasıl bağ kurulacağı, bu süreçte dinin işlevinin ne olduğu/olması gerektiği konusunda ciddi tartışmalar yaşanmıştır.

Söz konusu tartışmaların ve problemlerin güncelliğini koruduğu bir ortamda öğretim faaliyetine başlayan Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi’nin bu tartışmaların dışında kalması düşünülemezdi. Zira fakültenin ilk hocaları bu kültürel ortama doğmuş ve zihinleri bu problemlerle meşgul olmuş kişilerdi. Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi’nde kelâm dersini okutan ve bu alanda çalışan hocaların eserleri ve ele aldıkları

⁵¹ Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi AKTS Bilgi Paketi, (Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi 2005), 149-151.

konular üzerinden bir tahlil yapıldığında dikkat çeken konu başlıkları şu şekilde sıralanabilir. Kur'an ve akıl vurgusu, eleştirel düşüncenin ilahiyat alanı için önemi, insan vurgusu, güncel problemlere çözüm üretme çabası, Mu'tezile ve Mâtürîdîlik üzerine yapılan araştırmalar, klasik kelâm birikiminin günümüze kazandırılması amacıyla yapılan tahkik ve tercüme faaliyetleri.

Kur'an ve Akıl Vurgusu: Kur'an, Allah'ın sözü ve İslâm dinin kaynağı olması yönüyle Müslümanların üzerinde uzlaştığı tek kaynaktır. Kur'an koyduğu ilkeleri akla dayandırır. Zira Kur'an'ın/dinin muhatabı akıllı insandır. Allah, insana vahiy yolu ile bildirdiği ilkelerde akli ve insanın içinde bulunduğu olgusal gerçekliği temel alarak hitap etmiştir. Kur'an ve akli temel alan kelâm ilmi de Kur'an'ın vaz' ettiği ilkeleri anlamaya çalışarak Allah, insan ve âlem temelinde Kur'an'ın felsefesini yapmaktadır. Başka bir ifade ile kelâm, İslâm'ın felsefesini yapmayı kendine amaç edinmiş bir disiplindir.⁵²

Modernizmin başlamasıyla birlikte değişen ve gelişen dünyanın en çok tehdit ettiği veya tartışmaya açtığı alan dindir. Eski-yeni çatışmasının arasında kalan dinin/İslâm'ın yenedünyada nasıl var olacağı kelâmcıların öncelikli gündemini oluşturmuştur. Onlara göre ortaya çıkan düşünce akımlarının ciddi şekilde tartışmaya açtığı ve kısmen de varlığını kabul etmediği Tanrı, nübüvvet ve mead konuları, tüm insanların ortak paydası olan aklî argümanlar ile temellendirilebilirdi. Bu problemlere akli esas alan Kur'an ilkelerinden hareketle, makâsîd zemininde değişen zaman ve ihtiyaçlara cevap verebilecek içtihatlarla çözüm üretilebilirdi.

Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kelâm Anabilim Dalı'nda öncelikli olarak inanç esasları-tevhid-nübüvvet-mead konuları- üzerinde çalışmaların yapılması da, inanç ve pratik alana ilişkin olarak ortaya çıkan problemlere çözüm bulma çabasını göstermektedir. Batı'da ortaya çıkan düşünce akımları, Tanrı, nübüvvet ve mead konularını kelâmcıların temel araştırma alanları haline getirmiştir. Bu çerçevede öncelikle amaçlanan, inanç esasları üzerine yapılacak çalışmalara odaklanarak Kur'an temelinde inanç esaslarını tespit etmektir. Örneğin, Yörükân, isbat-ı vacip konusunda çağdaş âlimlerden farklı bir yöntem önermektedir. Zira ona göre isbat-ı vacip konusunda ileri sürülen kelâmî ve felsefî deliller, dayandıkları bilginin değişimine bağlı olarak değişmektedir. O, bu nedenle insan fıtratını ve aklını temel alan ve Kur'an merkezli bir yöntemin insanlar için daha faydalı olacağı kanaatindedir.⁵³ Tüm Müslümanların üzerinde ittifak ettiği inanç esaslarını içeren bir akâid metnine vurgu yapan Yörükân, kaderin Kur'an'a göre bir iman esası olmadığını ancak Ehl-i Sünnet mezhebinde benimsenen mezhebî bir akide esası olduğunu ifade etmektedir. Yörükân, imamet konusunun da inanç esası olmadığını kanaatindedir.⁵⁴ Tancî de İslâm akidesinin kaynağının Kur'an olduğunu

⁵² Hüseyin Atay, *Kur'an'a Göre Araştırmalar I-III*, (Ankara: Atay Yayınevi, 1997), 12-13.

⁵³ Murat Memiş, "Yusuf Ziya Yörükân ve Kelâm", *İslâm Dini ve Mezhepleri Tarihi 2 İslâm Akaid Sisteminde Gelişmeler*, haz. Turhan Yörükân (Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yay., 2001), Giriş: XXXVIII-XXXIX.

⁵⁴ Yörükân, "İslâm Akaid Sisteminde Gelişmeler ve İmam-ı Âzam Ebu Hanife", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1/2-3 (1952), 18-19; *İslâm Dini ve Mezhepleri Tarihi 1*, 529-536; *Müslümanlık*, (Ankara: A.Ü.İ.F. Yayınları, 1957), 66-67.

vurgulamakta ve her Müslüman’ın inanç esaslarının hakikatini öğrenmek için Kur’an’a başvurmasının zorunlu olduğuna işaret etmektedir.⁵⁵ Bu konu üzerine yapılan en önemli çalışmalardan biri Tancî’nin danışmanlığında Hüseyin Atay tarafından hazırlanan doktora tezidir. Atay, çalışmasında ayetlerden hareketle kaderin bir iman esası olmadığını tespit etmiş ve kader sözcüğünün Allah’ın âleme ilişkin belirlediği yasalılığı ifade eden temel Kur’anî kavramlardan biri olduğunu ortaya koymuştur.⁵⁶

Kelâm ilminin sacayaklarından biri olan nübüvvet konusu da önemli çalışma alanlarından biridir. Ahmet Akbulut’un *Nübüvvet Meselesi Üzerine*⁵⁷ adlı eseri bu konu özelinde ilk ve önemli bir çalışma niteliğini haizdir. Bu eser, nübüvvet konusunu hem klasik gelenek hem de güncel problemler çerçevesinde peygamberlik, elçi-vekil, mucize ve peygamberin dindeki konumunu ve örnekliğini ele alan ilk çalışma olarak değerlendirilebilir. Akbulut, Müslümanların temel problemlerinin, peygamberin dindeki konumunu doğru anlayamamalarından kaynaklandığı tespitinde bulunarak geleneğin nübüvvet düşüncesinin, Kur’an temelinde yeniden gözden geçirilmesinin bir zorunluluk olduğunu belirtmektedir. Akbulut, nübüvvet konusunda birçok yüksek lisans ve doktora tezine danışmanlık yaparak bu alana katkı sağlamaya devam etmektedir.⁵⁸

İnanç esaslarının tespitinde Kur’an’ın esas alınması ve inanç esasları ile ilgili diğer konularda oluşan geleneğin Kur’an ve akıl temelinde yeniden değerlendirilmesi, geleneksel dinî bilginin anlaşılması konusunda eleştirel zihniyetin hâkim olduğunu göstermektedir. Bu çerçevede özellikle anılması gereken eserlerden biri Atay tarafından kaleme alınan *Kur’an’a Göre Araştırmalar* serisidir. Bu eserlerin ilk cildinde “Doğrudan Kur’an’a Başvurduğumuzda Düzeltilebilecek Fıkıh Hükümleri”⁵⁹ başlıklı bölümde, verilen fikhî hükümlerin Kur’an temelli tahlili yapılarak gelenekten farklı hükümler verilmiştir. Atay’ın bu çalışmasında çağın ihtiyaçlarına çözüm üretme çabası etkin rol oynamaktadır. Geleneğin sınırlayıcı etkisinin farkında olan Atay, geleneğin kalıplarının dışına çıkarak akıl ve Kur’an temelinde bir zihniyet inşasının gerekliliğini vurgulamaktadır.⁶⁰

Kitaba hâkim olarak geçmiş geleneği değerlendiren Yörükân, kelâm alanında üretilen klasik geleneğe ilişkin eserlerin ve görüşlerin nasıl ele alınması gerektiği ile ilgili yöntem önerisinde bulunan ilk kişidir. O, bir mezhepler tarihçisi olarak tarihi ve geleneği bütüncül bir şekilde anlayıp yorumlayabilmek için kapsamlı bir İslâm dini tarihi, kelâm ve mezhepler tarihi nosyonuna sahip olmak gerektiğini belirtmektedir. Ona göre özellikle

⁵⁵ Tancî, “Kelâm İlmî”, 246,249.

⁵⁶ Hüseyin Atay, *Kur’an’da İman Esasları* (Ankara: Atay Yayınevi, 1998),145-146.

⁵⁷ bk. Ahmet Akbulut, *Nübüvvet Meselesi Üzerine* (Ankara Birleşik Yayıncılık, 1992).

⁵⁸ Bu konudaki doktora tez çalışmaları ErjanKalmahan, *İmam-ı Maturidi’de Peygamberlik* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2003); Bünyamin Okumuş, *İbnTeymiyye’nin Peygamberlik Anlayışı* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2005); Ersan Özten, *Peygamberlerin Gaybı Bilme İmkânı* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2009); Furat Akdemir, *Fetânet Sıfatı Bağlamında Hz. Peygamber’in Örnekliliği Meselesi* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2014) örnek verilebilir.

⁵⁹ Hüseyin Atay, *Kur’an’a Göre Araştırmalar I-III*, 17-87.

⁶⁰ Atay, *İslâm’ı Yeniden Anlama* (Ankara: ATAY Yayınları, 2011), 88

Tanzimat'tan itibaren bu alanlara ilişkin olarak yapılan çalışmalar, karşılaştırmalı, konuyu detaylı ve bütüncül bir şekilde anlamaya imkân sağlayacak nitelikte çalışmalar değildir. Ayrıca söz konusu alanlarda reddiye, savunu, makâlât, milel ve nihâl başlığı altında yazılan eserler, aidiyet bilinci çerçevesinde oluşturulan duygusal metinler olmalarının yanı sıra siyasî istikrarı desteklemeyi de amaçlayan metinlerdir. O, söz konusu klasik eserlerin kaynaklarının araştırılması ve diğer kaynaklarla karşılaştırılmasının ihtilafların siyasî, sosyal, dinî vs. sebeplerini doğru tespit etmeye imkân sağlayacağına işaret etmektedir. Yörükân özellikle klasik eserler irdelenirken insan unsuru ve kaynak kritiğinin önemine işaret etmektedir.⁶¹ Yörükân, kelâm düşüncesini ve İslâm mezheplerini beşeri oluşumlar olarak görüp bu çerçevede ortaya konan birikimi de dinin, beşeri anlaşılma biçimleri olarak nitelendirmiştir.⁶² Mezheplerin doğuşuna etki eden insan faktörüne dikkat çeken Tancî de aynı vurguyu yapmıştır. Sonraki süreçte her iki hocanın bu bağlamda dikkat çektiği hususlar yetişen öğretim üyeleri ve eserleri ile pratik bir boyut kazanmıştır. 1400 yıllık bir geçmişe sahip olan geleneğin kutsallık kisvesinden kurtarılacak tetkik edilmesinin daha sağlam bir gelecek inşa etmeye imkân sağlayacağına işaret edilmiştir. Bu çerçevede Hz. Peygamberin hayatta olduğu dönem ve vefatı sonrasında oluşan gelenek; din-siyaset ilişkisi, sosyo-kültürel, sosyo-ekonomik ve zihniyet analizine tabi tutularak konuya ilişkin tüm görüşlerin muhakeme edilmesine dayalı bir yöntemle irdelenmeye çalışılmıştır.⁶³

M. Sait Yazıcıoğlu'nun danışmanlığında Ahmet Akbulut tarafından hazırlanan *Sahabe Devri Siyasi Hadiselerinin Şekillendirdiği Kelâm Meseleleri* adlı doktora tezinde, Hz. Peygamber'in vefatı sonrası Müslümanların anlayışları ve uygulamaları sonucunda oluşan geleneğin kutsanması yerine Kur'an ilkeleri temelinde gözden geçirilmesinin geleceğin inşasına olumlu katkı sağlayabileceğine işaret edilmektedir. Akbulut çalışmasında, Müslümanların ilk yanlışlarını siyaset alanında yaptıklarını ve bu yanlışların dinî ve ilmî alana da sirayet ettiğini belirtmektedir. Yapılan bu yanlışların süreç içerisinde düzeltilmesi yerine kutsandığını ve Müslümanların mukaddes bir cehaletle karşı karşıya kaldıklarını ifade eden Akbulut, bu yanlışın ancak geleneğin Kur'an ve akıl temelinde tenkidi yoluyla düzeltilebileceğini ifade etmektedir. O, idealleştirilen kişi ve dönemlerin doğru tahlil edilmesinin mümkün olmadığını dile getirmekte ilk Müslüman nesle duyulan sevgi ve bağlılığın Müslüman araştırmacıları doğruyu ortaya koymaktan alıkoymaması gerektiğini vurgulamaktadır.⁶⁴

Müslüman gelenekte bilgi yerine imanın yüceltilmesiyle Müslüman aklının işlevsiz bırakıldığına işaret eden Akbulut, Müslümanların Kur'an'ın ilmi önceleyen emrini ihmal ettiklerini ve bu nedenle de zihinsel, duygusal ve kültürel dönüşüm alanlarında

⁶¹ Yörükân, "İslâm Akaid Sisteminde Gelişmeler ve İmam-ı Azam Ebû Hanîfe", 3-9.

⁶² Yörükân, *Ebû'l-Feth Şehristânî "Milel-Nihâl" Üzerine Karşılaştırmalı Bir İnceleme ve Mezheplerin Tetkikinde Bir Usul*, haz. Murat Memiş (Ankara: Kültür Bakanlığı, 2002), 199.

⁶³ Tancî, "İslâm Mezhepleri Hakkında Düşünceler", 63; "Mezhepler Tarihi", 109-110; "İslâm'da Hilafet Mezheplerin Doğuşu", 444-449.

⁶⁴ bk. Ahmet Akbulut, *Sahabe Dönemi İktidar Kavgası* (Ankara: OTTO, 2019).

Müslümanların başarılı olamadıklarını ifade etmektedir. Başarının fikir üreten bir zihin inşa etmekle mümkün olacağını belirterek *Müslüman Kültürde Kur'an'a Yabancılaşma Süreci* adlı eserinin, Müslüman aklın özgün fikirler üretme cesareti göstermesi için bir çağrı olarak nitelendirmektedir.⁶⁵

Farklı düşüncelere tahammül, doktrinal bir yöntemi esas alan klasik kelâm ve mezhepler tarihi geleneğinde karşılaşılması pek de mümkün olmayan bir tavidir. Zira her mezhep ve âlim herhangi bir konuda kendisi ile aynı görüşü paylaşmayan âlimi ve mezhep mensuplarını tekfir ederek hakikat tekelciliği yapmıştır. Bu tavrın en tipik örneklerinden biri Bağdâdî'dir.⁶⁶ Söz konusu dışlayıcı geleneğe işaret eden Yörükân, bu durumdan kurtulmanın yolunun, Kur'an'da ifade edilen iman ve eylem esasları üzerinden bir söylem oluşturulması olduğu kanaatindedir. İlm-i hal olarak isimlendirdiği bu çabanın Kur'an hatlarıyla çizilmesi gerektiğini belirtmektedir. Zira tüm Müslümanların üzerinde uzlaştığı tek metin olan Kur'an'dan hareket edilmesi gerektiğini ifade etmektedir.⁶⁷ Gelenekteki tekfir söylemini eleştiren Tancî ise tevhid, nübüvvet ve ahireti kabul eden herkesin Müslüman olduğunu ve fırka ihtilafları nedeniyle hiç kimsenin tekfir edilmesinin mümkün olmadığını vurgulamaktadır.⁶⁸ Tekfir söyleminin yanlışlığına ilişkin söylem daha sonra yetişen kelâmcılarca geliştirilerek devam ettirilmiştir.

Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kelâm Anabilim Dalı eleştirel zihniyeti bilimsel araştırmalarının temel yöntemi olarak kullanması sebebiyle, tarihte bu yöntemle anılan Mu'tezile'nin bakış açısını benimsemekle nitelendirilmiştir. Oysa yapılan çalışmalar hakkaniyetli bir şekilde incelendiğinde, herhangi bir kelâm ekolünün bakış açısının benimsenmesinden ziyade Müslüman geleneğe ait tüm mezhep ve görüşlere eşit mesafeden ve bilimsel açıdan bakabilme çabasının yapılan çalışmaların temel özelliği olduğu fark edilecektir.

İnsan Vurgusu: Son dönem kelâm çalışmalarında, dinin muhatabının insan olması dolayısıyla insanı temel alan, onun yaşadığı dünyayı daha doğru algılayıp çağın problemleri ile yüzleşme ve çözüm üretme cesareti göstermesine imkân sağlayacak insan merkezli bir kelâm anlayışının hâkim olduğu görülmektedir. Öncelikli olarak Tanrı'nın varlığı, sıfatları ve âlemle ilişkisi özelinde bazı konuların ele alınıp tartışıldığı klasik kelâm çalışmalarında, insanın var olma, hayatı anlamlandırma ve buna bağlı olarak bir dünya görüşü ortaya koyabilme sürecine ilişkin öneriler konu edinilmemiştir. Hâlbuki dinin insanı yeniden inşa etmek amacıyla gönderildiği dikkate alındığında bireyi, Kur'an merkezinde yeniden inşa etmenin bir denemesi niteliğini taşıyan, bireyi ve bireylerin oluşturduğu toplumu inşa etmeye yönelik öneriler sunan *insan merkezli kelâm anlayışı*, kelâmın vazgeçilmez ayaklarından birini oluşturmaktadır. İnsan için kelâm üretme çabasının temsilcisi Atay'dır. Onun tüm çabası, akıl ve Kur'an temelinde içinde

⁶⁵ bk. Ahmet Akbulut, *Müslüman Kültürde Kur'an'a Yabancılaşma Süreci* (Ankara: OTTO, 2020).

⁶⁶ Abdülkâhir el-Bağdâdî, *Uşûlü'd-dîn* (İstanbul: Matbatu'd-Dirase, 1346/1928), 318-343.

⁶⁷ Yörükân, "İslâm İlm-i Hâli", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1/1 (1952), 5-6.

⁶⁸ Tancî, "İslâm Mezhepleri ve Tarihi", 82-83.

yaşadığımız dünyayı daha yaşanabilir bir hale dönüştürmektir. Onun gelenek eleştirisi de halife olarak nitelenen ve buna uygun yetilerle donatılan insanın, bu yetilerinin farkına varması ve dünyayı imar etmesi/daha yaşanılabilir kılmasının önündeki zihinsel ve kültürel engelleri fark edip yok etme amacına matuftur. Bu amaçla o, Müslümanların güncel problemlerini ele alan, hayata dâhil olmanın yollarını göstermeyi amaçladığı birçok makale kaleme almıştır. Bu çalışmalara aile planlamasından toplumsal yaşam ilkelerine, din, birey ve toplum ilişkilerini ele aldığı Müslüman'ın günlüğünden dünya barışına ilişkin önerilerine kadar geniş bir yelpazede yazdığı makaleler örnek verilebilir.⁶⁹ Kendisinden sonra alanda yetiştirdiği diğer akademisyenler de insan merkezli bakış açısını devam ettirmişlerdir. Bu çerçevede özellikle anılması gereken çalışmalardan biri Şaban Ali Düzgün tarafından kaleme alınan *Sosyal Teoloji- İnsanın Yeryüzü Serüveni*⁷⁰ adlı çalışmadır. Çalışma temel olarak, içinde yaşadığımız dünyanın mümkün dünyaların en iyisi olması idealinin insanın omuzlarına yüklenen bir sorumluluk olduğu iddiasına dayanmaktadır. İnsan, Allah tarafından bu sorumluluğu taşıyabilecek yetilerle donatılmıştır. İnsan yetilerinin ve gücünün farkına vararak harekete geçtiğinde ahlâkî açıdan hem kendini yeniden var etme sürecini gerçekleştirebilecek hem de diğer insanların hayatına dokunan değerler üretebilecektir. İnsan, doğuştan sahip olduğu yetileri eyleme döktüğünde Kur'an'daki halifelik nitelemesini de hak edecektir.⁷¹

İnsan bağlamında ele alınan bir diğer önemli konu ise ahlâk/değer alanıdır. Üretilen teorik kelâmın pratiğe yansımaları olarak nitelendirilebileceğimiz ahlâk konusu klasik kelâm kitaplarının içeriğinde yer almamaktadır. Bununla birlikte özellikle son dönem çalışmalarda insan ve ahlâk vurgusu ön plandadır. Bu çerçevede İlhami Güler'in⁷² çalışmaları dikkat çekmektedir. Ahlâk alanında yaptığı çalışmalarla İlhami Güler, din ile ahlâk arasındaki kesişimi vurgulamaktadır. O, insanın özgürlüğü, birey oluşu, tarihin nesnesi değil öznesi olması gerektiği ve bu nedenle pasifist değil aktivist bir ahlâk öğretisinin benimsenmesinin gerekliliğine vurgu yapmaktadır.

İnsan merkezli olarak üretilen kelâm çerçevesinde ele alınan konular bir yönü ile modern ve postmodern çağa ayak uydurma ve dindar bir birey olarak hayatın içinde var olma çabasına; diğer yönü ile İslâm'ın, Kur'an'ın işlevinin ne olması gerektiği sorunsalını irdelemeye yöneliktir. Bu bağlamda, mezhepçi söylem, şiddet temelli din tasavvuru, din-siyaset ilişkisi, Avrupa'daki Müslümanların sorunları, inanç konusundaki problem alanları, Kur'an'ın anlaşılmasına ilişkin yöntem önerileri, din ve toplumsal değişim konuları ele alınmaktadır.

⁶⁹ bk. Atay, "Kur'an ve Hadis'te Aile Planlaması", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 18 (1970), 1-22; "Müslümanın Günlüğü- I", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 35 (1996), 1-59; "Dünya Barış Projesi veya İslâm Manifestosu İdeolojilerin Birleştikleri ve Ayıştıkları Hususlar", *İslâmî Araştırmalar*, 12/3-4(1999), 331-339.

⁷⁰ bk. Şaban Ali Düzgün, *Sosyal Teoloji- İnsanın Yeryüzü Serüveni* (Ankara: Akçağ Yayınları, 1999).

⁷¹ Şaban Ali Düzgün, *Sosyal Teoloji- İnsanın Yeryüzü Serüveni*, 97-103.

⁷² İlhami Güler'in ahlâk üzerine yazdığı eserlerden bazıları şunlardır: İlhami Güler, *İman-Ahlak İlişkisi* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2010); *Derin Ahlak Teolojik-Siyasi Ahlak Analizleri* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2015); *Kur'an'ın Ahlak Metafiziği* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2015).

Mâtürîdîlik Çalışmaları: Hanefî-Mâtürîdî düşünce sistemi tarihsel süreçte ihmal edilen ve bu nedenle yeterince tanınmayan bir düşünce ekolüdür. Bu ekolün Türkiye’de tanınması ve üzerinde akademik çalışmalar yapılmasında Yörükân öncü bir role sahiptir ve onun yaptığı çalışmaların ayrı bir yeri vardır. Yörükân çalışmalarında Mâtürîdî düşünceye ve özellikle İmam Mâtürîdî’ye sık sık atıfta bulunmakta ve Türklere en uygun mezhebin Mâtürîdîlik olduğunu vurgulamaktadır. Yörükân’ın bu vurgusunun sebebi, Eş’arîliğe göre Mâtürîdîliğin, selevin esasları temelinde akıl ve nazar merkezli bir düşünceyi benimsediğini düşünmesidir.⁷³ Sonraki süreçte bu vurgu, fakültedeki Kelâm ve İslâm Mezhepleri Tarihi alanında Hanefî-Mâtürîdî düşünce sistemine ilişkin daha kapsamlı çalışmaların yapılmasında başlangıç noktası teşkil etmiştir. Yine Tancî’nin Mâtürîdîlik vurgusu, tarihsel süreçte önemli fırak kitaplarında Mâtürîdî’den bahsedilmemesine dikkat çekmesi ve bu alanın araştırma konusu yapılması gerektiğini vurgulaması, sonraki çalışmaları tetikleyici etkide bulunmuştur. Tancî söz konusu görüşlerini Mâtürîdî’nin eserlerinin aktarıcısı olan Ebu’l-Muîn en-Nesefî’nin *Tabsıratu’l- edille* adlı eserinden hareketle ortaya koymakta ve Mâtürîdî ve onun düşünce sistemi üzerine nasıl çalışılması gerektiğine ilişkin bir yöntem önerisinde bulunmaktadır.⁷⁴ Tancî’nin bu vurgusu ve Tancî’nin Atay’ın doktora tez danışmanı olduğu düşünüldüğünde, Hüseyin Atay’ın Mâtürîdî kelâmının zirve isimi Ebû’l-Muîn en-Nesefî’nin *Tabsıratu’l-edille* adlı eserini tahkik etmesindeki en önemli etkenin hocası olması kuvvetle muhtemeldir.

Fakültede oluşan kelâm geleneğinde hem Yörükân hem de Tancî tarafından dile getirilen Mâtürîdî vurgusunun ilk semeresi, Kemal Işık’ın *Mâtürîdî’nin Kelâm Sisteminde İmân, Allah ve Peygamberlik Anlayışı* adlı doçentlik tezi olarak kabul edilebilir. 1981 de M. Sait Yazıcıoğlu tarafından hazırlanan *Maturidi ve Nesefi’ye Göre İnsan Hürriyeti Kavramı* doçentlik tezi de Mâtürîdî kelâmı konusunda yapılan bir diğer önemli çalışmadır. Bu bağlamda özel olarak Yazıcıoğlu’nun Mâtürîdî ve Nesefî üzerine çalışmasının arka planında Yazıcıoğlu’nun Atay’ın danışmanlığında hazırladığı *et-Temhid li kavâidi’t-tevhid (Tercüme)* başlıklı lisans tez çalışması bulunmaktadır.⁷⁵ Sonraki süreçte Yazıcıoğlu’nun çalışmalarında Mâtürîdî düşünce ağırlığını sürdürmüştür. Bu çerçevede Mâtürîdî, Nesefî, Hızır Bey, İbn Hümam, İbn Kemal vd. kelâm düşüncesini incelediği çalışması ile 15. ve 16. yüzyılda Osmanlı medreselerinde kelâm öğretiminin tenkidine ilişkin çalışması alan açısından önemli eserlerdir.⁷⁶ Yazıcıoğlu’nun danışmanlığında Hüseyin Sabri Erdem’in hazırladığı *Tabsire’ye Semantik Yaklaşım* adlı doktora tezi Mâtürîdî kelâm düşüncesinde

⁷³ Memiş, “Yusuf Ziya Yörükân ve Kelâm”, Giriş: XXXIII.

⁷⁴ Tancî, “AbûMansûr el-Mâtürîdî”, 355-358.

⁷⁵ Bu süreçte Atay eserin el yazması metinlerin kopyasını İstanbul kütüphanesinden gelince, yaz tatilinde çalışması için Yazıcıoğlu’nun Aydın’daki evine posta ile göndermiştir. Yazıcıoğlu yaz boyu çalışmış okumakta sıkıntı çektiği kısımlarda babasından yardım alarak tezi tamamlamıştır. Mustafa Sait Yazıcıoğlu, *Ne Yan Yayna Ne Karşı Karşıya* (Ankara: Alfa Yayınları, 2013), 67. Doktora sonrası yaptığı çalışmalarında lisans tezinin etkisinin olması muhtemeldir. Mustafa Sait Yazıcıoğlu, “*et-Temhidlikavaidi’t-tevhid (Tercüme)*” adlı lisans tezi Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kütüphanesi 297.4/YAZ.T yerel yer numarasıyla kayıtlıdır.

⁷⁶ bk. Yazıcıoğlu, *İslâm Düşüncesinin Tarihsel Gelişimi*, (Ankara: Akçağ Yayınları, 2001).

semantik yöntemi kullanan âlim olması yönüyle de ön plana çıkan Ebû'l-Muîn en-Neseî'nin söz konusu yöntemini ele alması bakımından alana katkı sağlayan bir diğer çalışmadır.

Mâtürîdî düşüncesi özelinde yapılan dikkate değer bir diğer çalışma, Atay ve Yazıcıoğlu danışmanlığında Hanefi Özcan tarafından hazırlanan *Mâtürîdî'de Bilgi Problemi* isimli doktora tezidir. Mâtürîdî kelam düşüncesinin sistemleşmesinde etkin role sahip olan Ebû'l-Muîn en-Neseî'nin kelam düşüncesi de incelenen konu alanlarından biridir. Bu bağlamda Şaban Ali Düzgün tarafından *Neseî ve İslam Filozoflarına Göre Allah-Alem İlişkisi* başlıklı bir doktora tezi hazırlanmıştır. Söz konusu tez, Neseî ile müslüman filozofların görüşlerini karşılaştırmalı bir biçimde ele alması yönüyle dikkate değerdir. Bunun yanı sıra Mâtürîdî düşünce sistemine katkı sağlayan önemli kelâmcılardan biri olan Sadruşşerîa'nın kelân düşüncesi üzerine de çalışılmıştır. Bu çerçevede zikredilmesi gereken önemli bir çalışma ise Mahmut Ay'ın *Sadruşşerîa'da Varlık-Ta'dilü'l Ulum Temelinde Kelâm-Felsefe Karşılaşması*- adlı eserdir. Eser, fikhî yönü ile bilinen Sadruşşerîa'nın kelâmî yönünü ortaya çıkarması bakımından alana katkı sunmaktadır.

Mâtürîdîlik, Kelâm ve İslâm Mezhepleri Tarihi Anabilim Dalları bünyesinde 2000'li yıllardan itibaren çalışılan önemli konu alanı olmuştur. Ş. Ali Düzgün'ün yazar ve editör olarak katkı sunduğu Mâtürîdî'nin kelâm düşüncesinin farklı boyutlarıyla ele alındığı *Mâtürîdî'nin Düşünce Dünyası*⁷⁷ adlı eser ile Sönmez Kutlu'nun kaleme aldığı *İmam Mâtürîdî ve Mâtürîdîlik*⁷⁸ adlı çalışma ve Kutlu'nun danışmanlığında hazırlanan lisansüstü tezler⁷⁹ zikredilmeye değerdir. 25-27 Ekim 2018 tarihinde Ankara'da Mâtürîdî'nin düşünce dünyasını anlamak ve günümüz sorunlarına ışık tutmasına amacıyla düzenlenen Mâtürîdî Çalıştay'ının düzenlenmesi ve gerçekleştirilmesinin akademik ayağının mimarları Şaban Ali Düzgün, Hasan Onat ve Sönmez Kutlu'dur. Bu çalıştay, *Mâtürîdî-Kayıp Aydınlanmanın İzinde*⁸⁰ ismiyle Şaban Ali Düzgün'ün editörlüğünde kitaplaştırılarak okuyucunun istifadesine sunulmuştur.

Mu'tezile çalışmaları: Nafiz Danışman'ın *Kelâm İlmine Giriş ve Mu'tezile Müteteklimlerinden Amr bin Bahrîl Cahiz'in Kitaplarından Parçalar* adlı kitabı, Mu'tezile ile ilgili ilk çalışmalardan biri olarak kabul edilebilir. Çalışmada özellikle Câhîz'in eserlerinden bazı kesitlerin yer

⁷⁷ bk. Şaban Ali Düzgün, *Mâtürîdî'nin Düşünce Dünyası* (Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2011); (ed.), *Mâtürîdî Kayıp Aydınlanmanın İzinde* (Ankara: OTTO, 2020).

⁷⁸ bk. Kutlu, *İmam Mâtürîdî ve Mâtürîdîlik*, (Ankara: Kitabiyat Yayınları, 2003).

⁷⁹ Sönmez Kutlu'nun danışmanlığında Mâtürîdî kelam düşüncesi hakkında hazırlanan tezlerden bazıları için bk., Kıyasettin Koçoğlu, *Mâtürîdî'nin Mutezile'ye Bakışı* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2005); Ahmet Ak, *Maturidi Kaynaklarda Maturidi ve Maturidilik* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2006); Mehmet Kalaycı, *Tarihsel Süreçte Eşarilik Maturidilik İlişkisi* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2011); Metin Avcı, *İmam Mâtürîdî'nin fikirlerinde Ebû Hanîfe'nin Etkisi* (Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2018); Fatıma Nur Demir, *Mâtürîdî-Neseî Karşılaştırması Kitâbü't-Tevhîd ve Bahrû'l-Kelâm ile Kitâbü't-Temhîd Bağlamında* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018).

⁸⁰ bk. Düzgün, (ed.), *Mâtürîdî Kayıp Aydınlanmanın İzinde* (Ankara: OTTO, 2020).

alması ve bu kısımların Türkçe’ye tercüme edilerek öğrencinin istifadesine sunulması önem arz etmektedir. Düşünsel temelde çeşitli alanlara hâkim bir âlim olan Câhız’ın araştırma konusu olarak seçilmesi ayrı bir önem taşımaktadır. Zira Mu’tezile, Mihne sonrası süreçte Müslüman düşünce geleneğinde sapkın kelâm ekolü olarak mahkûm edilmiştir. Bu anlayışın dışına çıkarak Mu’tezilî düşüncenin araştırma konusu yapılması önem arz etmektedir. Mu’tezile kelâmı hakkında yapılan bir diğer önemli çalışma ise Kemal Işık’ın *Mu’tezile’nin Doğuşu ve Kelâmî Görüşleri* adlı doktora tezidir. Söz konusu çalışma Mu’tezile kelâmı ile ilgili olarak ülkemizde yapılan ilk çalışmalardan biri olma özelliğini haizdir. Yine Cihat Tunç, doçentlik çalışmasını Mu’tezile üzerine hazırlamıştır. *Zemahşerî ve Kelâmının Ana Meseleleri* adlı çalışma alana katkı sağlayan bir diğer çalışmadır. Devam eden süreçte Mahmut Ay tarafından hazırlanan *Mu’tezile Siyaset İlişkisi* adlı doktora tezinde, Mu’tezile kelâm düşüncesinin en tartışmalı konularından biri olan siyasî bakış açısı ele alınmıştır. Yine İbrahim Aslan, Mu’tezilî düşüncenin günümüze ulaşmasında kilit role sahip olan Kadı Abdülcebbar’ın kelâm sistemini *Kadı Abdülcebbar’da Kelâm Yöntemi* başlığıyla doktora tezi olarak çalışmıştır. Günümüzde Mahmut Ay, Mu’tezile kelâm düşüncesi ile ilgili verdiği lisansüstü dersler ve danışmanlık yaptığı tezlerle alana katkı sunmaya devam etmektedir.

Güncel sorunlar ve dini bilginin halka ulaştırılması: Doğru dinî bilginin halka ulaşmasının en önemli araçlarından biri hiç şüphesiz öğretmenler ve din görevlileridir. Zira ülkemizin en ücra köyünde okul ve cami bulunmaktadır. Hem öğretmenler hem de din görevlileri insanların dine ve hayata bakış açılarına, karşılaştıkları problemlere ilk elden çözüm üretecek donanıma sahip olmalıdır. Öğretmen ve din görevlilerinin sahada karşılaştıkları problemlere çözüm üretebilecek yeterliliklerle yetiştirilmesi kadar kullanabilecekleri kaynak malzemeler de büyük önem taşımaktadır. Bu yönüyle üniversitede üretilen, dinin doğru anlaşılmasına yönelik olarak yapılan bilimsel araştırmaların, halkın istifadesine sunulması amacıyla kelâm alanında kitapların da yazıldığı görülmektedir. Bu çerçevede ilk zikredilmesi gereken isim Yörükân’dır. Yörükân’ın öğretmen okullarında okutulmak üzere hazırladığı “*Dinimiz, Peygamberimiz, İman ve İbadet, İslâm Dini, Kur’an-ı Kerim’den Ayetlerle İslâm Esasları ve Müslümanlık*” kitapları bu kapsamda zikredilmesi gereken önemli eserlerdir. Bu kitaplar okullarda ders kitabı olarak uzun süre okutulmuştur.⁸¹ Aynı çaba sonraki dönemlerde Hüseyin Atay, M. Sait Yazıcıoğlu,⁸² Ahmet Akbulut⁸³ ile Hasan Onat tarafından hazırlanan İmam Hatip Kelâm ders kitapları ile de sürdürülmüştür.

Din görevlilerinin meslekî bilgi ve birikimlerinin artırılması ve halka yönelik hizmetlerde daha verimli sonuçlara ulaşmak amacıyla iki yıllık İlahiyat Meslek Yüksek Okulları’nın açılması, dönemin Diyanet İşleri Başkanı Yazıcıoğlu’nun çabalarıyla gerçekleşmiştir. 1989-1990 öğretim yılında Marmara, Dokuz Eylül Üniversitesi bünyesinde 1992-1993 öğretim yılında ise Uludağ Üniversitesi bünyesindeki İlahiyat Meslek Yüksek Okulları açılmıştır.

⁸¹ Memiş, “Yusuf Ziya Yörükân ve Kelâm”, Giriş: XXXV.

⁸² bk. Hüseyin Atay- M. Sait Yazıcıoğlu, *Kelâm: 12. sınıf* (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1989)

⁸³ bk. Ahmet Akbulut- Hasan Onat, *İmam Hatip Kelâm Ders Kitabı* (Ankara: Sek Yayınları, 1994)

1999-2000 yılında öğrenci alımı durdurulması, yoğun ve özenli bir eğitim sürecinin sürdürüldüğü bu okulların işlevlerini kaybetmesine neden olmuştur.⁸⁴ Açıköğretim İlahiyat Önlisans Programı'nın mimarı da M. Sait Yazıcıoğlu'dur. Tüm bu çabalar İlahiyat alanında üretilen bilginin toplumsal yarara dönüşmesinde ciddi katkı sağlamıştır. Bu çerçevede Önlisans İlahiyat Programı'nda okutulmak üzere *İslâm Dini Esasları*⁸⁵ adlı bir eser de hazırlanmıştır. Yine 2005-2006 öğretim yılında faaliyete başlayan iki yıllık İltam Programı da Önlisans İlahiyat Programı'nı bitiren kişilerin ilahiyat öğretimlerini dört yıla tamamlamalarına imkân vermek amacıyla açılmıştır. Bu programda yer alan sistematik kelâm dersi için *Sistematik Kelâm*⁸⁶ kitabı Kelâm Anabilim Dalı öğretim üyeleri tarafından hazırlanmıştır.

Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kelâm Anabilim Dalı'nın halkın sağlıklı dinî bilgiye ulaşması konusunda önemli katkılarından biri de 1982 Anayasası ile Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi derslerinin zorunlu hale getirilmesindeki çabasıdır. Dönemin İlahiyat Fakültesi dekanlığını yürüten Prof. Dr. Hüseyin Atay'ın özel girişim ve gayretleri, bu dersin öğretimini zorunlu hale getirilmesinde büyük rol oynamıştır. Atay bu süreçte "Din Öğretim ve Eğitiminin Bir Bütünlük İçinde Ele Alınmasına Dair Rapor" hazırlayarak dönemin Devlet Başkanı Kenan Evren'e 19.11.1980 tarihinde göndermiştir. Raporda din derslerinin zorunlu olmasının, içinde bulunulan dönemde din öğretimi konusunda karşılaşılan sıkıntıları aşmaya yardımcı olacağı vurgulanmıştır. Raporda özellikle dinin hayatın vazgeçilmez olgularından biri olduğu vurgulanarak kültürel düzeyde herkesin dinin doğru bilgisine ulaşmasının bir zorunluluk olduğuna dikkat çekilmiştir. Tevhidi-i Tedrisat Kanunu gereğince eğitimin farklı kişi ve kurumlar tarafından değil devlet eliyle verilmesi, bu genel eğitimin içinde din öğretiminin de yer alması ve okullarda zorunlu hale getirilmesi gerekliliği vurgulanmıştır. Din dersinin bilgi ve kültür dersi olduğu, öğrenciyi inanmaya zorlamak gibi bir amaca matuf olmadığı da ifade edilmiştir. 19.11.1980 tarihli raporla başlayan süreç ve akabinde Beyza Bilgin ve diğer çalışma arkadaşlarının katkısı ve yapılan özenli ve ısrarlı çalışmalar sonucunda 1982 Anayasasının 24. maddesi ile zorunlu hale getirilmiştir.⁸⁷

Kelâm Anabilim Dalı Öğretim Üyesi Yazıcıoğlu, 17.06 1987-02.01.1992 tarihleri arasında Diyanet İşleri Başkanlığı⁸⁸ görevinin yanı sıra 3 Kasım 2002 seçimleri ile siyasete girmiş 31.08.2007-01.05.2009 tarihleri arasında DİB, TİKA'dan sorunlu Devlet Bakanlığı yapmıştır. Ayrıca Devlet Bakanlığı süresince yurt dışında yaşayan Türk vatandaşların sorunları, Türk Cumhuriyetleri ve toplulukları ile kardeş topluluklarla ilişkilerin artırılmasına yönelik önemli çalışmalarda bulunmuştur.⁸⁹

⁸⁴ Yazıcıoğlu, *Ne Yan Yana Ne Karşı Karşıya*, 157-159.

⁸⁵ bk. M. Sait Yazıcıoğlu vd., *İslâm Dini Esasları*, ed. Ahmet Akbulut (Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, 1999).

⁸⁶ bk. Ahmet Akbulut, (ed), *Sistematik Kelâm* (Ankara: Ankara Üniversitesi Uzaktan Eğitim Yayınları, 2005).

⁸⁷ Yazıcıoğlu, *Ne Yanyana Ne Karşı Karşıya*, 75-77.

⁸⁸ Yazıcıoğlu, *Ne Yan Yana Ne Karşı Karşıya*, 310.

⁸⁹ Ayrıntılı bilgi için bk. Yazıcıoğlu, *Ne Yan Yana Ne Karşı Karşıya*, 376-429.

Kelâm Anabilim Dalı ürettiği bilimsel dinî bilgiyi, yayınlanan makaleler, yazılan kitaplar, düzenlenen sempozyumlar, paneller ve çeşitli basın yayın organları yoluyla halka ulaştırmaya devam etmektedir.

Tahkik ve Tercüme Çalışmaları: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kelâm Anabilim Dalı’nın, alana yaptığı önemli bir diğer katkı ise klasik eserlerin tahkik ve tercümelerine yönelik çalışmalardır. Bu çalışmaların ilki Yörükân’ın *İslâm Akaidine Dair Eski Metinler I: Ebu Mansur-i Matürîdî’nin İki Eseri: Tevhid Kitabı ve Akaid Risalesi* adlı eseridir. Fakültede tahkik ve tercüme çalışmalarının önemine ilişkin bir bilincin oluşmasını sağlayan ve çok yönlülüğü ile dikkat çeken diğer bir isim Tancî’dir.⁹⁰ Tancî’nin, İslâm düşüncesinin farklı alanlarında yazılan çalışmaların tahkiki ve takdimine ilişkin çalışmaları arasında; İbn Haldun’un *Şifâ’u’s-saîl li tezhîbi’l-mesâil* adlı eseri ile Fuzûlî’nin *Matlau’l-i’tikâd* adlı eserleri yer almaktadır.

Tahkik çalışmaları açısından Hüseyin Atay’ın ayrı bir yeri vardır. Zira o, Kelâm eserlerinin yanı sıra İslâm hukuku ve felsefeye ilişkin önemli eserlerin tahkik ve çevirilerini yaparak çok boyutlu birikimini ilgililerin faydasına sunmuştur. Atay, Mâtürîdî kelâmının önemli ismi Ebü’l-Muîn en-Nesefî’nin *Tabsîratü’l-edille* isimli eserinin I. cildini tek başına, II. cildini ise Şaban Ali Düzgün ile birlikte tahkik etmiştir. Ayrıca Gazzâlî’nin *el-İktisâdî’l-i’tikâd*, Fahreddîn er-Râzî’nin *el-Muhassal*, Abdulvehhab Hallaf’ın *İlm-i usulî’l fıkıh* adlı eserini, giriş ve notlar ekleyerek *İslâm Hukuk Metodolojisine Giriş* ismi ile tercüme etmiştir. Bunların dışında, Fârâbî’nin *Mutluluğu Kazanma, Eflatun Felsefesi ve Aristo Felsefesi* adlı eserlerini *Farabî’nin Üç Eseri* adıyla tercüme etmiştir. Ayrıca Atay, Ortodoks Yahudiliğin önemli filozoflarından Mûsâ b. Meymûn’un *Delâletü’l-hâirîn* adlı eserinin Arapça tahkikini de yapmıştır.

Kelâm alanına tercüme çalışmaları ile katkı sunan bir diğer isim olan Kemal Işık, Gazzâlî’nin *İtikatta Orta Yol* ve İbn Rüşd’ün *Tutarsızlığın Tutarsızlığı* ve Fârâbî’nin *Matlau’l-i’tikâd* adlı eserini tahkik ve tercüme etmiştir. Yine Cihat Tunç’un Batı’daki İslâm araştırmalarının kurucu ismi olan şarkiyatçı Ignaz Goldziher’in Almanca olarak kaleme aldığı *Die Zâhiriten* adlı eserini *Zâhirîler-Sistem ve Tarihleri* adı ile çevirerek dilimize kazandırılması alana önemli bir katkı sağlamıştır.

Kelâm alanına ilişkin tercüme faaliyetleri ilerleyen süreçte de önemini korumuştur. Özellikle şarkiyatçıların kelâm alanı ile ilgi makaleleri ile çağdaş Arap düşünürlerinin kelâm düşüncesinin yenilenmesine ilişkin makaleleri Türkçe’ye tercüme edilmiştir. Bu çerçevede Hasan Hanefi ve Muhammed Arkoun’un isimleri ön plana çıkmaktadır. Her iki düşünür de kelâm alanına ilişkin orijinal görüşleri ile tanınmaktadır. Yazıcıoğlu, Güler ve Aslan, Muhammed Arkoun ve Hasan Hanefi’nin çeşitli makalelerini çevirerek dilimize kazandırmışlardır. Düzgün’ün J.M.S Baljon’un *Kur’an Yorumunda Çağdaş Yönelimler* kitabını tercüme etmesi de güncel yorum yöntemleri konusunda önemli bir katkıdır. Ayrıca

⁹⁰ Bekir Topaloğlu, “Muhammed Tavit et-Tancî’nin İslâm Araştırmalarında İlmî Neşir Yöntemi”, *Uluslararası Prof. Muhammed b. Tavit et-Tancî Sempozyumu 13-14 Ekim 2011*, haz. Sönmez Kutlu, (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2015), 231-234.

Muammer Esen'in *Şerif Murtezâ, Cebir ve Kader Kıskaçında İnsan Özgürlüğü*⁹¹ adlı eserinin çevirisi ve Gazzâlî'nin *el-Maznunû Bihi Ala Gayri Ehlihi* adlı eserinin *Ehli İçin* başlığı ile dilimize kazandırılması, alana katkı bakımından önem arz etmektedir.

Mahmut Ay, doktora öğrencisi Mustafa Borsbuğa ile birlikte Sadruşşerîa'nın *Ta'dilü'l-ûlûm* adlı ansiklopedik eserinin kelâm kısmının tahkikini/edisyon kritiği ile Esîrüddîn el-Ebherî'nin mantık, ilahiyat ve tabiat konularını içeren *Tenzilü'l-efkâr fî ta'dilî'l-esrâr* adlı eserinin tahkikini/edisyon kritiğini yapmış olup çalışmalar yayın aşamasındadır.

Kelâm alanında yapılan tahkik ve tercüme çalışmaları alana ilgi duyan araştırmacı ve okuyucular için ciddi bir kaynak imkânı sağlamasının yanı sıra farklı düşüncelerin dilimize kazandırılması adına da önemlidir.

5. 1949'dan Günümüze Kelâm Dersi/Kürsüsü/Anabilim Dalı Lisansüstü Tezleri

Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kelâm Anabilim Dalı'nda yapılan lisansüstü tezleri, 1949'dan 1981'e ve 1981'den günümüze kadar yapılan tezler şeklinde tasnif edip değerlendirmek daha doğru olacaktır. Zira 1949'dan 1981 de YÖK' ün kuruluşuna kadar geçen süre zarfında kelâm alanında sınırlı sayıda tez yapılmıştır ve yapılan tezler doktora tezidir. 1981 sonrası yapılan düzenlemelerle yüksek lisans ve doktora olmak üzere iki farklı süreci içeren lisansüstü çalışmaların sayısında ciddi bir artış gözlenmektedir.

1981 öncesi İlahiyat Fakültesi kelâm alanında az sayıda doktora tezi yapıldığı görülmektedir. Zira fakültenin kuruluşunu takip eden yıllarda Kelâm dersi, İslâm Mezhepleri Tarihi, Tefsir, Hadis Kürsü'lerinde asistan olarak göreve başlayan akademisyenler 1958-1960 yılları arasında doktora tezlerini tamamlamışlardır. Kelâm dersi bünyesinde yapılan ve fakülte kayıtlarına geçen ilk tez, kelâm dersi asistanı Lütfü Doğan'ın Ord. Hilmi Ziya Ülken'in danışmanlığında hazırladığı ve 1960 yılında tamamladığı *Ahmed b. Muhammed b. Furakî'ye Kadar Eş'ari Ekolü ve en-Nizam fî usulî'd-din Kitabı* adlı doktora çalışmasıdır. Bu alandaki ilk tezlerden biri olma özelliğini haiz bir diğer çalışma ise Kemal Işık tarafından hazırlanan ve 1964 yılında savunulan *Mu'tezilenin Doğuşu ve Kelâmi Görüşleri* adlı doktora tezidir. Tezin danışmanına dair bilgiye ise ne tezde ne de kütüphane kayıtlarında rastlanmıştır.

YÖK'ün kuruluşu ve lisansüstü çalışmalara ilişkin düzenlemeler yapıncaya kadar Milli Eğitim Bakanlığı Yurtdışı Doktora Programı çerçevesinde doktora yapan akademisyenler fakültede göreve başlamışlardır. Bu çerçevede kelâm alanında yurtdışında doktora yaparak fakültede göreve başlayan akademisyenler Cihat Tunç, Mehmet Dağ ve M. Sait Yazıcıoğlu'dur. Cihat Tunç, *Sahl B. Abdallah At Tustari und Die Salimiya Übersetzung und Erläuterung des kitab Al-Mu'arada* başlıklı tezini Almanya'da, Mehmet Dağ *The Philosophy of Abu'l-Barakat al-Baghdadi with Special Reference to His Concept of Time* başlıklı doktora tezini

⁹¹ bk. Şerif Murtezâ, *Cebir ve Kader Kıskaçında İnsan Özgürlüğü*, çev. Muammer Esen (Ankara: Araştırma Yayınları, 2012).

İngiltere’de, M. Sait Yazıcıoğlu ise *Le Kelâm et son Role Dans la Societe Turco-Ottomane* adlı doktora tezini Fransa’da tamamlamıştır.

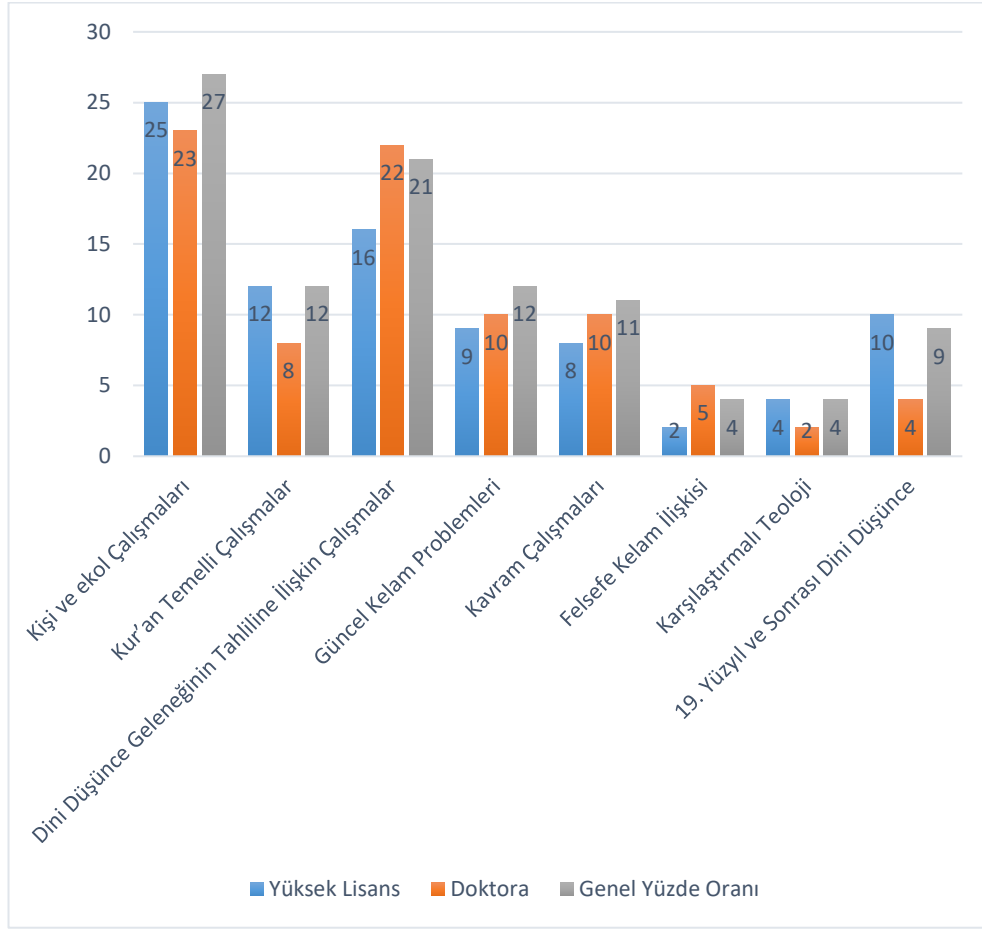
1981 sonrası süreçte kelâm alanında dikkat çeken ilk çalışmalar arasında, 1984 yılında tamamlanan ve Doç. Dr. Hüseyin Atay’ın danışmanlığında Ahmet Akbulut tarafından hazırlanan *İslâm’da İlk Devir Siyasi Olaylarının Tahlili ve Kaderciliği Oluşturması* adlı yüksek lisans tezi ve Hanifi Özcan’ın Atay’ın danışmanlığında 1985 yılında tamamladığı *Mâtürîdî’de Bilgi Problemi* adlı çalışmalar sayılabilir. Sonraki süreçte kelâm alanında yapılan lisansüstü tezler hem konu çeşitliliği hem de sayı bakımından artarak devam etmiştir.

Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kelâm Anabilim Dalı’nda yapılan lisansüstü tezler, diğer İlahiyat Fakültelerinde yapılan tez çalışmalarında da öncü bir role sahiptir. 1996 yılında bilim insanı yetiştirmek amacıyla belirlenen üniversitelerden biri olan Ankara Üniversitesi bünyesinde Sosyal Bilimler Enstitüsü’ne bağlı anabilim dallarından biri olan Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı/Kelâm Bilim Dalı’nda çok sayıda akademisyen doktora yapmıştır. Türkiye’de son dönemde İlahiyat Fakültelerinin sayılarının artmasıyla ortaya çıkan akademisyen ihtiyacını karşılama noktasında BİYEP, ÖYP ile İlahiyat Fakültesinde doktora yapan araştırma görevlileri doktoralarını tamamlayarak kendi üniversitelerine dönmekte ve Ankara İlahiyat Fakültesi’nin kelâm birikimini kendi fakültelerine taşıma konusunda önemli bir rol oynamaktadırlar.

Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kelâm Anabilim Dalı’nın ilmî nosyonu, BİYEP, ÖYP kapsamındaki doktora çalışmaları ile ülkenin farklı bölgelerine ulaştığı gibi Türkiye Diyanet Vakfı, Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı ve Ankara Üniversitesi yurtdışı öğrenci alımına yönelik yönetmeliği çerçevesince gerçekleşen ve farklı paydaşların işbirliğine dayalı çalışmaları sonucunda yurt dışına da ulaşmaktadır. Bu çerçevede başta Almanya olmak üzere, Fransa, Hollanda, Belçika gibi Avrupa ülkelerinden, Balkanlardan, Kırgızistan, Özbekistan vs. Orta Asya Türk Devletlerinden gelen birçok öğrenci de lisansüstü eğitimlerine Kelâm Anabilim Dalı’nda tamamlayıp ülkelerine döndükleri gibi bir kısmı ise halen doktora çalışmalarına devam etmektedir. Her bir öğrenci söz konusu birikimi ülkelerine taşıyan önemli ve gönüllü kelâm elçileridirler.

1981 sonrası kelâm alanında tamamlanmış lisansüstü tezlerin konu dağılımı tablo halinde şu şekildedir.⁹²

⁹² Kelâm Anabilim Dalı’nda 1981 tarihinden itibaren değişen Yükseköğretim sistemi yapılanmasından günümüze yapılan tezler Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kütüphanesi ile Ulusal Tez Merkezi kayıtlarının çapraz taramaya tabi tutularak tespit edilmiştir. Bu çerçevede konu tasnifi yapılmıştır.

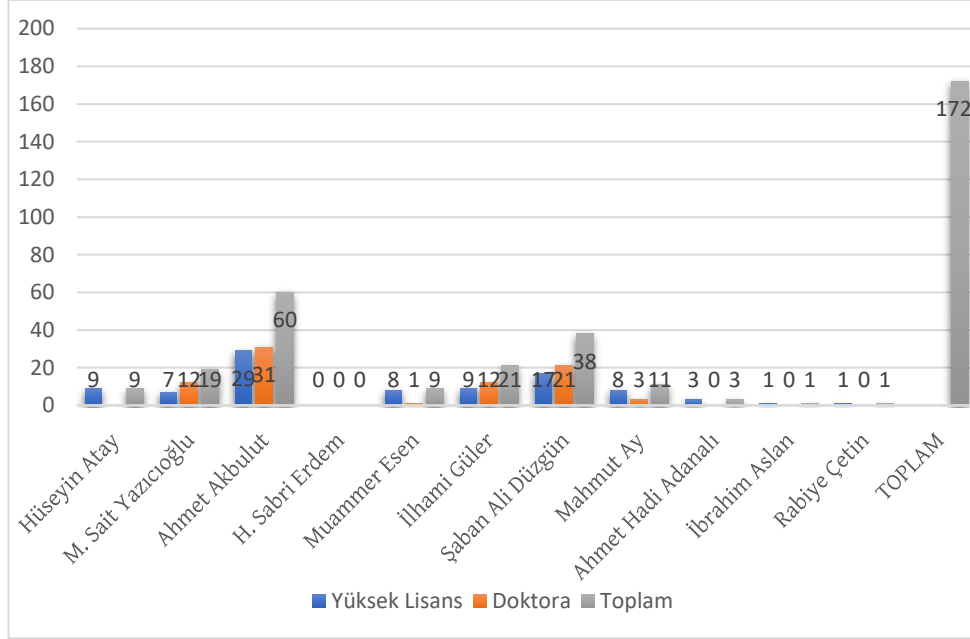
Tez konularına ilişkin tablodan hareketle gerek ekol gerek mütekellimlerin görüşleri üzerine yapılan tezlerin ağırlıklı olduğu söylenebilir. Kelâm düşünce geleneğini irdeleyen ve klasik gelenekte konu edilmeyen güncel problemlerin de çalışıldığı görülmektedir. Bu çerçevede özellikle insanın bireysel sorumluluğu, Allah-insan ilişkisi, dua, ahlakın ve vicdanın teolojik temellerine ilişkin konular ele alınmıştır. Bu yönüyle klasik kelâmda konu edinilmeyen ahlak ve dua üzerine çalışmalar da dikkat çekmektedir. Bunun yanı sıra felsefe- kelâm ilişkisi ve karşılaştırmalı teoloji alanında yapılan çalışmaların daha sınırlı olduğu görülmektedir. Şîî kelâmına⁹³ ilişkin ise sadece bir tane yüksek lisans tezi yapıldığı tespit edilmiştir.

Kelâm alanında yapılan tezlerde disiplinler arası çalışmalar önemli bir yere sahiptir. İnsan için teoloji üretme çabasında olan kelâm anabilim dalında, konuyu farklı açılardan ele alıp değerlendirmeye imkân sağlayan tüm disiplinlerden yararlanılmaya çalışıldığı görülmektedir. Disiplinler arası çalışmalara verilebilecek en iyi örneklerinden biri Lütfiye

⁹³ bk. Adile Tahirova, *Şîî Kelâm Sisteminde Bilgi Kaynakları* (Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1999).

Gülay Bayraktar’ın Prof. Dr. Şaban Ali Düzgün’ün danışmanlığında hazırladığı “Kök Hücreye Etik ve Teolojik Bir Yaklaşım⁹⁴” adlı tezdır.

1980 Sonrası Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kelâm Anabilim Dalında Tamamlanmış Tezlerin*Danışman ve Sayı Dağılımını Gösteren Tablo

Sonuç

Türkiye’de yüksek din öğretimi yapan Darülfünun İlahiyat Fakültesi’nin 1933 yılında öğrenci azlığı gerekçesiyle kapatılmasından sonra yüksek din öğretimi yapan bir kuruma duyulan ihtiyaç, Ankara Üniversitesi bünyesinde 1949 yılında din mütehassısı yetiştirmek amacıyla İlahiyat Fakültesi açılmasını sağlamıştır. Yeni açılan fakültede ilahiyat alanına ilişkin disiplinlerin öğretiminin yanı sıra felsefe, psikoloji, sosyoloji, yabancı diller vb. ilimlerin öğretimi de yapılarak çok yönlü bir birikime ve bakış açısına sahip ilahiyatçıların yetiştirilmesi amaçlanmıştır. Müslümanlar tarafından kurulan orijinal disiplinlerden biri olan kelâm da öğretimi yapılan derslerden biridir. Akademik yapılanmanın kürsü sistemine göre düzenlendiği Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesinde Kelâm ilmi, 1974 yılına kadar İslâm Dini ve Mezhepleri Tarihi kürsüsü

⁹⁴ bk. Lütfiye Gülay Bayraktar, *Kök Hücreye Etik ve Teolojik Bir Yaklaşım*, (Ankara: Sinemis Yay, 2012).

*Kelâm Anabilim Dalı’nda 1981 tarihinden itibaren değişen Yükseköğretim sistemi yapılanmasından günümüze yapılan tezler Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kütüphanesi ile Ulusal Tez Merkezi kayıtlarının çapraz taramaya tabi tutularak tespit edilmiştir. Zira bazı tezlere ilişkin kayıtlar fakülte kütüphanesinde kayıtlı iken Ulusal Tez Merkezi kayıtlarında bulunmamaktadır.

bünyesinde bir ders olarak okutulmuştur.1974 yılında Hüseyin Atay'ın Profesör olması ile birlikte Kelâm dersi, İslâm Dini ve Mezhepleri Kürsüsünden ayrılarak bağımsız bir kürsü hüviyetini kazanmıştır. Kelâmın bir dersten kürsüye dönüşme sürecinin mimarı Prof. Dr. Hüseyin Atay'dır. Atay'ın çabaları ile kelâmcılık Türkiye'de bir akademik disiplinin üyesi olmaktan daha ziyade kimliğe dönüşmüştür.

Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kelâm disiplinin bilimsel hüviyetini kazanmasında ve geliştirmesinde Yörükân, Tancî ve dile getirdiğimiz gibi Atay, ciddi katkı sunan öncü ilim adamlarıdır. Bu bilim insanları kendi çalışmalarıyla kelâm alanına, yöntem ve içerik açısından önemli katkılar sundukları gibi kendilerinden sonra bu alanda çalışacak bilim insanlarının yetişmesini de sağlamışlardır.

İslâm düşüncesinin oluşum ve gelişiminde büyük pay sahibi olan kelâm ilmi, ilahiyat öğretimi için önemli bir işleve sahip olduğu gibi dini düşüncenin canlanmasında da dikkate değer bir role sahiptir. İlahiyat öğretiminde önemli bir yere sahip olan Kelâm Anabilim Dalı, klasik kaynaklardan yararlanabilme bilimsel verilere dayalı doğru ve tutarlı dini bilgi üretebilme, geleneği tahlil ve tenkit edebilme, farklı düşünceleri zenginlik olarak algılayabilme, yaşanan problemlere dair bakış açıları geliştirebilme niteliğine haiz ilahiyatçıların yetiştirilmesine katkı sunmaktadır. Günümüzde kelâm alanında yapılan bilimsel çalışmalarda dini düşüncenin akıl ve Kur'an temelinde yenilenmesi ve canlandırılması için bireye vurgu yapılmakta ve ilahi olanla insani olan arasındaki ayrımın doğru tespit edilmesinin önemine işaret edilmektedir

Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kelâm Anabilim Dalı yaptığı çalışmalarda insana, yaşamının anlamı ve değerine ilişkin bir perspektif kazandırmayı amaçlamakta ve bu çerçevede insanın yaratılıştan sahip olduğu yetilerinin farkına varmasını ve bu yetileri daha yaşanabilir bir dünya var etme sürecine katkı sağlamasına yönelik önerilerde bulunmaktadır. Bu yönüyle Kelâm Anabilim Dalı, kelâm ilminin sadece zihinsel kurgulardan ibaret olan bir düşünce sistemi olmadığını hayatta, çevremizde ve dünyada olup bitenlere ilişkin bir bakış açısı geliştirme işlevine sahip olduğunu göstermesi bakımından da ayrı bir öneme sahiptir.

Kaynakça

Ak, Ahmet. Maturidi Kaynaklarda Maturidi ve Maturidilik. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2006.

Akbulut, Ahmet. *Nübüvvet Meselesi Üzerine*. Ankara Birleşik Yayıncılık, 1992.

Akbulut, Ahmet-Onat, Hasan. *İmam Hatip Kelâm Ders Kitabı*. Ankara: Sek Yayınları,1994.

- Akbulut, Ahmet (ed.). *Sistematik Kelâm*. Ankara: Ankara Üniversitesi Uzaktan Eğitim Yayınları, 2005.
- Akbulut, Ahmet. *Sahabe Dönemi İktidar Kavgası*. Ankara: OTTO, 7. Baskı, 2019.
- Akbulut, Ahmet. *Müslüman Kültürde Kur’an’a Yabancılaşma Süreci*. Ankara: OTTO, 2020.
- Akdemir, Furat. *Fetânet Sıfatı Bağlamında Hz. Peygamber'in Örnekliliği Meselesi*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2014.
- Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi AKTS Bilgi Paketi*. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi 2005.
- Atay, Hüseyin. “Kur’an ve Hadis’te Aile Planlaması”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 18 (1970), 1-22.
- Atay, Hüseyin- Yazıcıoğlu M. Sait. *Kelâm: 12. sınıf*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1989.
- Atay, Hüseyin. “Müslümanın Günlüğü- I”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 35 (1996), 1-59.
- Atay, Hüseyin. *Kur’an’a Göre Araştırmalar I-III*. Ankara: Atay Yayınevi, 2. Basım, 1997.
- Atay, Hüseyin. *Kur’an’da İman Esasları*. Ankara: Atay Yayınevi, 1998.
- Atay, Hüseyin. “Dünya Barış Projesi veya İslâm Manifestosu İdeolojilerin Birleştikleri ve Ayırtıkları Hususlar”, *İslâmî Araştırmalar*, 12/3-4 (1999), 331-339.
- Atay, Hüseyin. *Kur’an’ın Reddettiği Dinler*. Ankara: y.y.,1999.
- Atay, Hüseyin. *İslâm’ı Yeniden Anlama*. Ankara: ATAY Yayınları, 2011.
- Avcı, Metin. *İmam Mâturîdî'nin fikirlerinde Ebû Hanîfe'nin Etkisi*. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2018.
- Ayhan, Halis. *Türkiye’de Din Eğitimi*. İstanbul: Dem Yayınları, 3. Basım, 2014.
- Ayni, Mehmet Ali. *Darü’l-Fünûn Tarihi*. İstanbul: Yeni Matbaa, 1927.
- Bağdâdî, Abdülkâhir. *Uşûlü’l-dîn*. İstanbul: Matbatu’d-Dirase, 1. Basım, 1346/1928.
- Bayraktar, Lütfiye Gülay. *Kök Hücreye Etik ve Teolojik Bir Yaklaşım*, Ankara: Sinemis Yay, 2012.
- Baş, Eyüp. “Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi’nin Açılış Süreci”. *Türkiye’nin İlahiyat Birikim Ankara İlahiyat’ın 70 Yılı (1949-2019)*, ed. Eyüp Baş vd. Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınlar, 2019.
- Çetin, Rabiye. “Tanzimattan Günümüze Kelâm’ı Yenileme Çalışmaları I”. *Dini Araştırmalar* 16/42 (Ocak-Haziran 2013), 9- 38.
- Danışman, Nafiz. *Kelâm İlmine Giriş ve Mu’tezile Mütekelimlerinden Amr bin BahrilCahiz’in Kitaplarından Parçalar*. Ankara: Son Havadis Matbaası, 1955.

- Darülfünun Talimatnamesi*. İstanbul: Bürhaneddin Matbaası, 1932.
- Demir, Fatıma Nur. *Mâtürîdî-Nesefî Karşılaştırması Kitâbü't-Tevhîd ve Bahru'l-Kelâm ile Kitâbü't-Temhîd Bağlamında*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018.
- Diyanet İşleri Başkanlığı Biyografik Teşkilat Albümü 1924-1989*. Ankara: y.y., 1989.
- Düzgün, Şaban Ali. *Sosyal Teoloji- İnsanın Yeryüzü Serüveni*. Ankara: Akçağ Yayınları, 1. Baskı, 1999.
- Düzgün, Şaban Ali. *Mâtürîdî'nin Düşünce Dünyası*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2011.
- Düzgün, Şaban Ali (ed.). *Mâtürîdî Kayıp Aydınlanmanın İzinde* (Ankara: OTTO, 2020).
- Güler, İlhami. *İman-Ahlak İlişkisi*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2010.
- Güler, İlhami. *Derin Ahlak Teolojik-Siyasi Ahlak Analizleri*, Ankara Okulu Yayınları, 2015.
- Güler, İlhami. *Kur'an'ın Ahlak Metafiziği*, Ankara Okulu Yayınları, 2015.
- İhsanoğlu, Ekmeleddin. “Dârülfünun”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 8/521-525. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Kalaycı, Mehmet. *Tarihsel Süreçte Eşarilik Maturidilik İlişkisi*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2011.
- Kalmahan, Erjan. *İmam-ı Maturidi'de Peygamberlik*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2003.
- Kaya, Mahmut. “İslam Tedkikleri Enstitüsü”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 23/56-57. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Koçoğlu, Kıyasettin. *Mâtürîdî'nin Mutezile'ye Bakışı*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2005.
- Koştaş, Münir. “Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi”. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 31 /Fakültenin Kuruluşunun 40. Yılı Özel Sayısı (1989), 1-27.
- Kutlu, Sönmez. *İmam Mâtürîdî ve Mâtürîdîlik*. Ankara: Kitabiyat Yayınları, 2003.
- Kutlu, Sönmez. “İslâm Mezhepleri Tarihinde Usul Sorunu”. *İslâmî İlimlerde Metodoloji: UsûlMes'esi 1*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2005, 391-440.
- Kutlu, Sönmez. “Cumhuriyet Döneminde Mezhepler Tarihi Yazıcılığı, Yeni Metodoloji Arayışları ve Sorunları”, *Türkiye Literatür Araştırmaları Dergisi*, 15/29 (2017), 9-37.
- Kürkçüoğlu, Kemal Edip. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslâm Dini Esasları Ders Notları*. y.y.,ts.
- Kütükoğlu, Mübahat S..XX. *Asra Erişen İstanbul Medreseleri*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2000.

- Mâtürîdî, Ebu Mansur. *İslâm Akaidine Dair Eski Metinler I*, çev. Yusuf Ziya Yörükân, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1953.
- Memiş, Murat. “Yusuf Ziya Yörükân ve Kelâm”, *İslâm Dini ve Mezhepleri Tarihi 2 İslâm Akaid Sisteminde Gelişmeler*, Yusuf Ziya Yörükân Ankara T.C. Kültür Bakanlığı Yay., 2001.
- Murtezâ, Şerif. *Cebir ve Kader Kıskaçında İnsan Özgürlüğü*. çev. Muammer Esen, Ankara: Araştırma Yayınları, 2012.
- Okumuş, Bünyamin. *İbnTeymiyye'nin Peygamberlik Anlayışı*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2005.
- Özten, Ersan. *Peygamberlerin Gaybı Bilme İmkânı*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2009.
- Tahirova, Adile. *Şii Kelâm Sisteminde Bilgi Kaynakları*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1999.
- Tancî, Muhammet b. Tavî. “AbûMansûr el-Mâtürîdî”, *İslâm Düşüncesi Üzerine Makaleler*. ed. Sönmez Kutlu. 355-368. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2011.
- Tancî, Muhammet b. Tavî. “İslâm Mezhepleri ve Tarihi”. *İslâm Düşüncesi Üzerine Makaleler*. ed. Sönmez Kutlu. 67-96. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2011.
- Tancî, Muhammet b. Tavî. “İslâm'da Hilafet Mezheplerin Doğuşu” *İslâm Düşüncesi Üzerine Makaleler*. ed. Sönmez Kutlu. 439-483. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2011.
- Tancî, Muhammet b. Tavî. “Kelâm Dersleri Müfredatı”. *İslâm Düşüncesi Üzerine Makaleler*. ed. Sönmez Kutlu. 497-507. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2011.
- Tancî, Muhammet b. Tavî. “Mezhepler Tarihi Hakkında Düşünceler”, *İslâm Düşüncesi Üzerine Makaleler*. ed. Sönmez Kutlu. 25-65. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2011.
- Tancî, Muhammet b. Tavî. “Mezhepler Tarihi”. *İslâm Düşüncesi Üzerine Makaleler*. ed. Sönmez Kutlu. 97-152. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2011.
- TBMM Tutanak Dergisi*, Dönem VIII (101. Birleşim /4 Haziran 1949), Cilt:20, Toplantı 3, s. 279.
- Topaloğlu, Bekir. “Muhammed Tavî et-Tancî'nin İslâm Araştırmalarında İlmî Neşir Yöntemi”, *Uluslararası Prof. Muhammed b. Tavî et-Tancî Sempozyumu 13-14 Ekim 2011*. haz. Sönmez Kutlu. 231-234. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2015.
- Tosun, Cemal. “Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde Akademik Yapılanma ve Öğretim Programları Gelişimi (1949-2019). *Türkiye'nin İlahiyat Birikim Ankara İlahiyat'ın 70 Yılı (1949-2019)*. ed. Eyüp Baş vd. Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınlar, 2019.
- Ülken, Hilmi Ziya. “Yusuf Ziya Yörükân”. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3/1-2 (1954), 88-91.

Yazıcıoğlu, M. Sait vd..*İslâm Dini Esasları*. ed. Ahmet Akbulut, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, 1999.

Yazıcıoğlu, Mustafa Sait. *İslâm Düşüncesinin Tarihsel Gelişimi*. Ankara: Akçağ Yayınları, 2001.

Yazıcıoğlu, Mustafa Sait. *Ne Yanyana ne Karşı Karşıya*. Ankara: Alfa Yayınları, 2013.

Yörükân, Yusuf Ziya. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İlmi Kelâm Dersleri Ders Notları*. y.y.,ts.

Yörükân, Yusuf Ziya. “İslâm Akaid Sisteminde Gelişmeler ve İmam-ı Azam Ebû Hanife”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/2-3 (1952), 3-19.

Yörükân, Yusuf Ziya. “İslâm İlm-i Hâli”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/1, (1952), 5-21.

Yörükân, Yusuf Ziya. *Müslümanlık*. Ankara: A.Ü.İ.F. Yayınları, 1957.

Yörükân, Yusuf Ziya. *İslâm Dini ve Mezhepleri Tarihi 1 Hz. Muhammed’in Doğumundan Ölümüne Kadar İslâm Dini Tarihi*. haz. Türkân Turgut, Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, 2001.

Yörükân, Yusuf Ziya. *Ebû'l-Feth Şehristânî “Milel-Nihal” Üzerine Karşılaştırmalı Bir İnceleme ve Mezheplerin Tetkikinde Bir Usul*. haz. Murat Memiş. Ankara: Kültür Bakanlığı, 2002.

<https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d08/c020/tbmm08020101.pdf>, erişim tarihi: 08.10.2020.